میرزا غالب

سبدِ چین

یعنی

میرزا غالب کے نایاب فارسی کلام کا مجموعہ

مکتبہ جامعہ

دہلی - نئی دہلی - لاہور

بار دوم یکہزار — سنہ ۱۹۳۸ء — قیمت [illegible]

مرزا غالب

فہرست

	صفحہ
تعارف	۵
دیباچہ	۶
قصائد	۷
ترکیب بند	۲۴
ترجیع بند	۳۱
مثنوی	۳۴
قطعات	۳۵
نظم	۶۵
غزلیات	۶۶
متفرق اشعار	۷۴
رباعیات	۷۶

تعارف

میرزا غالب نے ۱۸۶۷ء میں اپنے کلام کا ایک مختصر مجموعہ سبد چین کے نام سے شائع کیا تھا۔ اس میں انکا وہ کلام تھا جو کلیات میں چھپنے سے رہ گیا تھا یا اسکے بعد ہوا تھا۔ انکی وفات کے بعد کلیات کے متعدد ایڈیشن شائع ہوئے مگر سوء اتفاق سے یہ کلام اسمیں شامل نہیں کیا گیا اور نہ کہیں سے دوبارہ چھپا۔ اس کا نتیجہ یہ ہوا کہ اب یہ تقریباً نایاب ہو چکا ہے۔ ہمیں اسکا ایک نسخہ نواب صدر یار جنگ بہادر مولانا محمد حبیب الرحمٰن خاں صاحب شروانی کے کتب خانہ سے دستیاب ہوا۔ یہی نسخہ اب اشاعت پذیر ہو کر آپ کے ہاتھوں میں پہنچ رہا ہے۔ میرزا کی تصویر بھی حضرت ممدوح ہی کا عطیہ ہے۔ اصل تصویر کتب خانہ حبیب گنج کی زینت ہے۔ ہم ان دونوں چیزوں کیلئے حضرت نواب صاحب قبلہ کے ممنونِ احسان اور شکر گزار ہیں۔

میرزا کا بہت سا کلام تھا جو مختلف کتابوں میں منتشر پڑا تھا اور ان کے کسی مجموعہ میں آج تک شامل نہیں ہوا تھا ہم نے اسے بھی اکٹھا کر کے اس مجموعہ میں شامل کر دیا ہے۔ امید ہے کہ کلیات نظم و نثر فارسی کے باہر انکا جتنا کلام ہے اسے آپ اس ایڈیشن میں پائینگے۔ پہلے ایڈیشن میں ترتیب کا بھی کوئی خیال نہیں رکھا گیا تھا۔ اس دفعہ یہ نقص بھی دور کر دیا گیا ہے۔

مالک رام (ایم۔ اے)

بسم اللہ الرحمٰن الرحیم

دیباچہ

بنا میزد سبدچیں میوہ را گویند کہ پایانِ موسم بر شاخسار ماند و چوں آنرا
بچینند شاخسار بے بار ماند ہر آئینہ آنچہ پس از انطباعِ کلیاتِ فارسی گفتہ
شد و آنچہ یاراں از دیریں مسودات داشتند و من از آں خبر نداشتم
و اینک بمن رسانند در اوراقِ جداگانہ ضبط کردہ شد و آنرا سبدچیں نام نہادہ
آمدہ انم کہ از فراہم آوردنِ کلیات کہ دہ ہزار بیت دارد چہ کشود کہ ازیں ابیات
کہ در شمار ہزار بیت نتواند رسید خواہد کشود تفرقۂ اقسامِ شعر و تقدیم
و تاخیر و قیدِ ردیف و سال برتافتہ ام آنچہ گفتہ ام و از دیگراں یافتہ ام نگاشتہ
ام و اکنوں کہ ناسورِ کہن را تراوش نماند کلک از کف فروگذاشتہ ام
سپس اگر سخنے در اندیشہ خواہد گذشت روشناس صفحہ نخواہد گشت یارب
گسستنِ پیوند جان و تن برمن آسان باد و در آں دم جز حمدِ تو و نعت محمد علیہ السلام
در دل و بر زبان مگزراد ٭

قصائد

قصیدۂ اوّل

بیا کہ مدحِ خداوندِ داد گر گویم
از آنچہ گفتم ازیں پیش بیشتر گویم

چنانکہ اوست نیارم ثنای داور گفت
بقدرِ حوصلۂ خویشتن مگر گویم

ز دفترست فزوں مدح و من ز خیرہ سری
بر آں سرم کہ دریں صفحہ سر بسر گویم

بدیں شکوہ نخواہد کہ گویمش خاقاں
دگر زیادہ ازیں‌ہا چیست تا دگر گویم

جہاں کشای و جہاں پرور و جہاں آرا
چو آں قدر نتواں گفت ایں قدر گویم

وے آنچناں و من اینساں کہ شہرہ سازمش
سپہر منظر و انجم سپہ اگر گویم

گہے ز خاکِ رہش آبِ زندگی خواہم
گہے مسیح دم و گہ فرشتہ فر گویم

دریں نورد کہ از نغز نغزتر سنجم
دریں خیال کہ از خوب خوبتر گویم

ز غیب آنچہ فرو ریختند در خاطر
نخست از رہِ پرسش بہ ہمہ گر گویم

کہ بے مبالغہ فرزانہ لارڈ الگن را
وزیرِ اعظمِ سلطانِ بحر و بر گویم

بدین کلاه که قزلباں ازو بارو | گزاف نیست اگر شاهِ تاجور گویم
بیا که لشکرِ نواب تا مدار آمد | برم ز چشم بدل این نوید و بر گویم
ز چرخِ اول و چارم بمژدۂ فرّخی | طلب کنم مه و خورشید تا خبر گویم
ز شاد مانیٔ نظارهٔ رخش هر دم | به چشم تهنیتِ رونقِ نظر گویم
ز خاکِ راهِ وے اکسیر در نظر دارم | ز نخم سیاه اگر حرفِ سیم و زر گویم
ز شاعری به ندیمی رسیده ام خواهم | که روداد به پیرایۂ سمر گویم
رعایتِ ادبِ آئینِ من بود ناچار | فسانه گرچه دراز است مختصر گویم
پس از وصول بمنزل پیامِ من که برد | اگر نه آنچه توانم درین سفر گویم
به بزم گر ندهد بار چون سوار شود | ز سر گذشت حکایت بر ہگذر گویم
هزار زمزمه دارم همین نه یک سخن است | که چون تمام شود آں سخن ز سر گویم
هم از فسادِ دلِ زار و داغِ غم نالم | هم از نزاعِ رگِ جان و نیشتر گویم
زبانه وار زبانم شرر فشاں گردد | اگر براهِ حدیثِ تفِ جگر گویم
شود رکابِ نگاور در آب ناپیدا | اگر روانیٔ سیلابِ چشمِ تر گویم
بکلبه ام گهرِ شب چراغ خس پوش است | سخن ز تیرگیٔ طالعِ هنر گویم
من آں نیم که بهنگامۂ سخن سازی | گہے ز خاور و گاہے ز باختر گویم

سخن نہالِ نو و کہنہ باغباں غالب — نہال را بہ نوی مژدۂ ثمر گویم
طریقِ وادیٔ غم را کسی نبودہ رفیق — خود از صعوبتِ ایں راہِ پُر خطر گویم
درآں دیار کہ گوہر خریدن آئیں نیست — دکاں کشودہ ام و قیمتِ گہر گویم
ز عز و جاہِ نیاگانِ خویش دیرکار — ہزار گونہ حکایاتِ معتبر گویم
سخن طراز دعا یافت اینمت نخلِ مراد[عہ] — دگر بجای ثمر بعد ازیں اثر گویم

دعائی دولتِ شاہ و وزیر ہموارہ
ز نیم شب کنم آغاز و تا سحر گویم

قصیدۂ دوم

وقت آنست کہ خورشیدِ فروزاں ہیکل — گرد و آمادہ گرانیدہ بقصرگاہِ[علہ] حمل
وقت آنست کہ چمن دارِ[عہ۲] بہار آراید — نونہالانِ چمن را بعروسانہ حُلل
وقت آنست کہ خاکِ تہِ جو مست شود — کہ بہ کیفیت لائی مئے ناب ست وحل
وقت آنست کہ یعنی زگدازِ یخ و برف — بر رخِ خاک رواں گشتہ زہر سو منہل

عہ یعنی زہے و شے ۱۲ علہ یعنی بارگاہ ۱۲

عہ۲ یعنی داروغۂ توشہ خانہ ۱۲

وقتِ آراستنِ جنبشِ بہاراست کہ باد
زد بہ چار آئینۂ داغِ شقایق صیقل

وقت آنست کہ از بہرِ بروں راندنِ خوں
ابر را نیشترِ برق دود در اکحل

باد پرکار شود نقطۂ خاکش مرکز
کہ دریں دایرہ ہر نقش نشیند بہ محل

ہرچہ کاہد ز شب البتہ فزاید در روز
کم شود دود ز افزایشِ نورِ مشعل

سیل نبود کہ رواں گشتہ ز آبِ باراں
ہست شاخابۂ نہرِ لبن و جوئے عسل

رستنی بسکہ ازیں آب کند نشو و نما
کامِ ذوقِ شکر و شیر برد از حنظل

من بفکرِ دگر و غیر چناں پندارد
کہ سخن میکنم از تازگیٔ دشت و جبل

چہ کشاید شگفد غنچہ اگر بر سرِ شاخ
من و دل نامِ یکے عقدۂ ما لاانحل

خود چرا ہرزہ ز رنجوریٔ نرگس نالم
کہ ز شبنم بودش دیدہ گرفتارِ سبل

چہ بود سود من از دہر اگر در صحرا
آب در گو بود و سبزہ گیا بر سرِ تل

نشود کار دگرگوں چو بود ماہ بہ نور
نکند قدرِ من افزوں چو رود خور بہ حمل

نیست در آئینۂ مذہبِ یکرنگیٔ من
ایں گل و سبزہ بجز صورتِ عزّیٰ و ہبل

چشم بر روئے دل افروزِ کسے دوختہ ام
کہ ز چشمم بدِ ایام مبیناد خلل

چوں چنیں است کہ از بہرِ ہواداریٔ گل
سبزہ را نامیہ در باغ فرستاد اول

کلکِ من دفترِ تشبیب کشاید زاں پیش
کہ طرازِ رقمِ مدح در آرد بہ عمل

ورقِ شعر پہ از باغ کہ ریحانش را | گرچہ خواناست خط اما سیہ اوش مہمل
اندریں وقت کہ جشنِ سدہ[عہ] را وقت گذشت | اندریں حال کہ نوروز بود مستقبل
خامۂ بار بُد آہنگ، ولاویزِ صریر | زخمہ بر تار روان کرد بہنجارِ غزل
پیشترِ[عہ۱] و تہنیتِ مقدمِ ہنگامِ بہار | زمزمۂ مدحتِ نواب گورنر جنرل
جان لارنس بہادر کہ نظیرش زنہار | ہیچ بینندہ نہ بیند بجہاں جز احول
ایکہ در معرضِ فخر و شرف از عز و جلال | ہر چہ بایست ہمہ یافتہ از عز و جل
ایکہ در عہدِ تو کس شکوہ ندارد الّا | فلکِ پیر ز بیکاریٔ مریخ و زحل
اے بفرتابِ[عہ۲] خرد مظہرِ آثارِ خرد | اے بفرمانِ ازل محرمِ اسرارِ ازل
بادشاہ ست شہنشاہ تو اورا دستور | باشد ایں پایہ ز ہر گونہ امارت اکمل
ایں وزارت کہ ترا داد ز شاہی کم نیست | اے جہاں جوی و جہاں گیر و جہاندار اجل
مہر زاں خط شعاعی بسبیلِ تمثیل | (قطعہ) ماہ زاں داغ گرانپای بعنوانِ مثل
پہلوانیست کہ زوبینِ تو باشد کفش | نقرہ خنگے ست کہ تمغائی تو دارد بکفل

عہ جشنِ سدہ نام جشنے است کہ پارسیاں در آفتابِ قوس کنند ۱۲

عہ۱ بمعنی الاپ ۱۲

عہ۲ بمعنی قدرت و کرامت ۱۲

بسکہ دولت بہ سمِ رخشِ تو دارد پیوند (قطعہ) چوں بجولانش درآری بسپرد رشتۂ جبل

آں شود سودۂ گوہر شود ایں گنجِ رواں رمل و تلی کہ دہد روی و را تای رمل

بشنو از من کہ زبانم گہر افشاں ابریست کش زبارندۂ نیساں نتواں داد بدل

بمن از پیشیِ گورنمنٹ ہمایوں توقیع میرسد بر نمطِ سابقۂ روزِ ازل

ہست زاں دفترِ فرخندۂ فرخ آثار رقعۂ چند مرا زیب دہِ جیب و بغل

از چہل سال رہِ عمر بدیدِ دولت تست دایہ ہا یافتہ ام از تو چہ اکثر چہ اقل

روشناسِ کفِ پاے تو بود دیدۂ من خالی از گردِ رہت نیست ہنوزم مکحل

چوں ترا داد قضا منصبِ دارائی ہند چوں ترا کرد قدر مرجعِ اربابِ دول

از قدومِ تو برافروخت رخِ شاہدِ ملک از وجودِ تو فزوں گشت شکوہِ کونسل

میفرستم بہ نظرگاہِ تو نظم و نثرے خالی از طولِ کلام و تہی از طولِ امل

غالبِ گوشہ نشین رو بہ تو آورد ولے دلش از بیم دو نیم است و دماغش مختل

بر چنیں بندۂ دیرینہ ببخشای کہ او نیست با ایں ہمہ در مدح طرازی تنبل ع

اندریں نامہ کہ نامی بہ ثنائے تو بود میکنم ختمِ سخن لیک از روی کسل

بل ازاں راہ کہ در معرضِ حسنِ گفتار نظر افروز بود شیوۂ ما قل و دل

ع بمعنی سست و کاہل ۱۲

در دعا شرط و جز اگر نبود نیست زباں | خواہشِ چند فراز آورم اینک مجمل
بہرِ ذاتِ تو زداد ار تمنا دارم | شادمانی و توانائی و عمرِ اطول
وز پئے دولت و اقبال ہماں میخواہم | کہ ز چشمِ بدِ ایام مبیناد خلل

قصیدۂ سوم

تجلیٔ کہ ز موسیٰ ربود ہوشِ بطور | بشکلِ کلبِ علی خان دگر نمود ظہور
خجستہ سرورِ سلطاں شکوہ را نازم | کہ رشک بر کلہش دارد افسرِ فغفور
ہوائے لطفِ وے از جانِ حوریاں نوش | نگاہِ قہرِ وے از روئے مہ رُباید نور
دمِ نگارشِ وصفِ کلامِ شیرینش | چو خیلِ مور دود بر ورق حروفِ حلو
فضائے رزمگہش شاہ راہِ قہر و غضب | بساطِ بزمگہش کارگاہِ شور و سرور
بخوانِ شرعِ ہمیں ہم نوالۂ شبلی | بہ بزمِ عشقِ ہمیں ہم پیالۂ منصور
ز روئے رابطۂ حسن ماہتاب جمال | بحسبِ ضابطۂ جاہ آفتاب ظہور
بحکمِ مرتبہ اُو حاکم و فلک محکوم | ز راہِ قاعدہ شرع آمرست و اُو مامور
چو آبِ سیل رواں کہ ایستد بمغاک | بود ہمیشہ بہ فنجانِ وے شرابِ طہور
زہے وزیرِ وحیدے شہریارِ دانادل | تو شاہِ کشورِ حسن و خرد ترا دستور
بنائے منظرِ جاہ ترا زحل معمار | ثوابتِ کرۂ چرخِ ہشتمین مزدور

ثناگرِ تو سکندر بہ بارجای جلال — فقاخورِ تو ارسطو بدرسگاہِ شعور

برای بزمِ نشاطِ تو شمع چوں ریزند (قطعہ) نہ پیہ گاؤ بکار آورند و نے کافور

زفیضِ نسبتِ خلقِ تو عنبرِ سارا — بجائی موم برآید ز خانۂ زنبور

بدیں خرام و بدیں قامت و بدیں رفتار (قطعہ) ز بہرِ فاتحہ آئی اگر بسوی قبور

جہانِ جانی و جانِ جہاں عجب نبود — کہ از ورودِ تو ہر مردہ رقصد اندر گور

بہ پیشگاہِ تو زانو ہمی زند انصاف (قطعہ) کہ ای برحم و کرم در جہانیاں مشہور

در انتقام کشی شیوۂ کرم مگزار — برآر کامِ دلِ بدسگال از ساطور

توئی لعقل فزایندۂ عروجِ علوم — توئی لعلم کشایندۂ عقودِ صدور

صریرِ خامۂ من ہیں کہ می رباید دل — چنانکہ از لبِ داؤد استماعِ زبور

سوادِ صفحۂ من بین و تابشِ معنی — عیاں چو شمع فروزندہ در شبِ دیجور

امیرِ زندہ دل آں والئ ولایتِ نظم — بہ گنج خانۂ گنجہ نظامیش گنجور

غروبِ مہر و طلوعِ مہِ دو ہفتہ بود — رسیدنِ تو بدیں اوج بعدِ آں مغفور

چو او بزیرِ زمین رفت و آں ولایت یافت — تو باش والئ روئی زمیں قرون و دہور

بہ انجمن نرسیدم ز ناتوانائے — ولے بعرضِ ثنا و دعا نیم معذور

بخاکِ پائی تو گر دستگاہ داشتمے — نبودمے بغمِ دوری درِ تو صبور

من آن کسم که ز افراطِ ورزشِ اخلاص — به غیبت است مرا دعویٔ دوامِ حضور

توئی رحیم دل و من سقیم و دوری به — مباد رنجه شوی از نظارهٔ رنجور

کفے بدست تهی تر ز کیسهٔ دلاک — دلے بسینه بسے تنگ تر ز دیدهٔ مور

کمی ز ما و کرم از شما بلا تشبیه — ز کردگار بود رحمت و ز بنده قصور

نظر به خستگی و پیری و تهیدستی — قبول کردنِ تسلیمِ من خوش است ز دور

شعارِ غالبِ آزاده جز دعا نبود — که باد سعیِ دعاگوی در دعا مشکور

بدهر تا بود آئیں که در نوا آرند — رباب و بربط و قانون و نے بمحفلِ سور

ببزمِ عیشِ تو ناهید باد زمزمه سنج — نسیم عطر فروش از شمیمِ طرهٔ حور

محب ز لطفِ تو بالنده چوں نوا از ساز — عدو ز بیمِ تو نالنده چوں خرِ طنبور

قصیدهٔ چهارم

تعظیمِ غسلِ صحتِ نواب کم مگیر — زاں عید کاں مضاف بود جانبِ غدیر

امروز مهرِ هند بود انجمن طراز — آں روز گشت شاهِ نجف بر همه امیر

دانم شنیده که در اقصائے مغرب است — سرچشمه که خضر شد از وے بقا پذیر

جوئے بریده اند و روا کرده اند آب — حمام را بحوض از آں فرخ آبگیر

هنگامِ شب که زیرِ زمیں باشد آفتاب — از تابِ مهر گرم شد آں آب ناگزیر

حمام حوض بنگر و گلچامش آسمان
وان را سفید کرده فروغ مهِ منیر

طاسش یکی ز زهره و دیگر ز مشتری
این سیم خاص و آن دو مبین زرِ ناب گیر

صبحی به دستگیریِ ایام روشناس
آورده از عمودِ عصا بهرِ چرخِ پیر

صبحی به مایه بخشیِ آفاق نامور
در شش جهت ز نور روان کرده جوی شیر

گرمابه چنان خوش و آبی چنان نکو
روزی چنین مبارک و وقتی چنین بجیر

آمد برای غسل به گرمابه اندرون
مانندِ معنیی که دهد روی در ضمیر

نواب کز وفورِ جلال و جمالِ خویش
گویی شهست و مسندِ جاهش بود سریر

ناظم که شورِ نظمِ نظامی نظامِ او
ره بسته بر ترانهٔ سودا و درد و قیر

گر لطفِ معنی است نظامی عدیلِ اوست
ور حسنِ صورت است بود یوسفش نظیر

وقتِ نفاذِ حکم فلک باشدش مطیع
حینِ صلاحِ کار خرد گرددش مشیر

ای آنکه در فروزشِ سیمای عز و جاه
مهر از تو همچو ماه ز مهر است مستنیر

در لشکرِ تو مالکِ عقرب بود عسس
در دفترِ تو والیِ جوزا بود دبیر

در مسلکِ رضای تو زاوش مریدِ خاص
در مجلسِ عتابِ تو کیوان کهن اسیر

من بنده در خرابهٔ دهلی به کنجِ غم
بودم بسی نژند و جگر خسته و حقیر

گفتی که از فسردگیِ غمهای جانگداز
همچون نمک در آبم و همچون شکر به شیر

در لرزه عضو عضو تن از بادِ دیمهی — گفتی معذبم من و سرماست زمهریر

بود اشکِ چشمِ من ز گدازِ جگر بقم — زان سان که بود گونهٔ رویم ز غم زریر

گوشِ گران و روئے پر آژنگ و پشتِ کوز — وز غم بہ سینہ تعبیہ چون چنگ صد نفیر

میکرد ہر دم از خلهٔ خارِ غم فغان — غالب کہ ہیچگاہ ننالد ز زخمِ تیر

ناگاہ صبح گاہ بدلجوئیِ نگاہ — دولت در آمد از در و فرمود کائے فقیر

سجادہ در نورد و شرابِ صبوح خواہ — دل شاد باش و از غمِ بے رونقی ممیر

کامد ز رامپور نویدِ فرح فزا — در وے ہمہ حکایتِ گرمابہ و غدیر

اکنون ز سنگ رگ بدر آرم اگر بزور — پندارم این کشیدنِ مو بود از خمیر

در خوابگاہِ من ز فراوانیِ سرور — چندین ہزار زمزمہ دارد نے حصیر

دیگر مباد خامهٔ من در رقم روان — جز نغمهٔ نشاط اگر باشدش صریر

ایمانِ من گذاردنِ حقِ مدحِ تست — آن مدح گر طویل بود ور بود قصیر

حقِ نمک بمدح و ثنائے کنم ادا — منگر بدین کہ مدح قلیل است یا کثیر

حق جو و حق شناسم و حق گو و حق گزار — ترسم چرا ز اشتلمِ منکر و نکیر

گر رفتہ ام ز کار و ر افتادہ ام ز پا — نیروئے کار بخش و توام باش دستگیر

اینک فراغ و اخترِ نیک و خجستہ روز — پیداست زین سہ لفظ سنہ تاریخ دلپذیر

۱۲۸۱ھ ۱۲۸۱ھ ۱۲۸۱ ۱۲۸۱ھ

حالی مباد جائے تو در بزم گاہِ باغ تاساز را نوا بود و مرغ را صفیر

قصیدۂ پنجم

زہے دو چشمِ تو در معرضِ ستمگاری چو بختیارک و بختک بمردم آزاری

زہے بزورِ بدیع الزمانِ کشتی گیر کہ کوہسار چو نارنجِ تر بیفشاری

زہے خیالِ تو آدم ربا چو تندک دیو دماغِ اہلِ نظر قافِ اوست پنداری

زغمزۂ تو چہ گویم کہ آں بود ز عمر دلیر و چست و ہنرمند تر بعیاری

اگر تو نیستی از ساحرانِ عنطلیمہ چرا بہ لہو ہمی آتش از ہوا باری

بدیں جمال کہ داری عجب مدار اگر کند چکیدۂ قدرت ترا پرستاری

بمہرِ روئے تو گردیدم آفتاب پرست نہ ابرجمہ کہ بعبث تن و ہم بدیں خواری

سپس بمذہبِ تو رج کہ بود ماہ پرست ترا پرستم ازیں رو کہ ماہ رخساری

توئی بمعنیٔ اصلی و بود نورالدہر ہمیں بنامِ کہ معنی نداشت پنداری

چکد ز زلفِ تو خونِ دلم بد انگونہ کہ ریزد از لبِ زنگی در آدمی خواری

فغاں ز بارِ غم و ہر کاں بسجید لن عمودِ خسرو ہندست در گرانباری

بہ پیشِ چرخِ مشعبد چہ ہوشیار چہ مست کہ ایں بعمر بدہ ہمچوں عمر زطراری

زروی ریش تراشد همی به بیهوشی — زفرقِ تاج رباید همی به هشیاری

خصومتے بمن افتاده زالِ دنیارا — که دُم خبیثه بود در فنونِ مکاری

بجیشِ عشق منم سر برهنهٔ تپشی — که موئے سر بسرم کرده است دستاری

نهیبِ فتنه بهاچوبِ ششش گزی ماند — که بود هر لگدش را جراحتِ کاری

شدست لاغریٔ من گلیمِ غیبیٔ من — که باشم و توام از حاضراں نه انگاری

منم که فکرِ من اندر زمینِ شعر و سخن (قطعه) همیگزشت زاشقر به تیز رفتاری

چه اوفتاده که یارب کنوں چواتائیں — بخاک و خوں تپدم تن همی بناچاری

چناں بخوردنِ غم عادیم که چوں عادی — نبوده هیچ گهے سیر هم ز پرخواری

نهاده هم نفساں نام من ملک قاسم — زخونِ دیده بود بسکه جامه گلناری

رسیده بخل به فکرِ من از عمر میراث (قطعه) که هیچ گه ندهد در سخن مرا یاری

دروغ گفته ام آں فکر نیز زنبیل است — که گم شود ز عمر در دمِ گرفتاری

چو حمزه را جهاں بعدِ مرگِ مهرنگار — ز تیغ و تاج و نگیں روئے داد بیزاری

نماند در نظرِ دزدِ کهنه اسلوبے — جز آنکه باز کشاید دکانِ عطاری

دلست حمزه و لب در فسونگری عمر است — با آسیه[ع۱] که ز دل نبودش مددگاری

شد آنکه بود کلامم طلسمِ گوهر بار (قطعه) هماره[ع۲] نهر ز آب گهر دراں جاری

ع۱ بسیار بد ۱۲ ع۲ مختلف آموره ۱۲

چو حمزه کش به عقابین درکشید فلک — بدام وام نفس میکشم بدشواری

لقاست قرض وتم حمزه وز بهرِ من اند — چهل خلیفه تقاضائیانِ بازاری

چو ساحران همه را شغلِ آتش افشانی — چو اژدها همه را ذوقِ آدم اوباری

نز نهر مهره نشد زهرِ حمزه به آن به — که نوشدا روئی نوشیروان بچنگ آری

مگر بفضلِ وسے آیم برون زنیدِ بلا — چنانکه حمزه به نیروئے پیر فرخاری

امیرِ کلب علی خاں بهادر آن که بوُد — عدیلِ حمزه در اسپهبدی و سالاری

درش نوازشِ طبلِ سکندری دارد — زہے بلندیِ آوازهٔ جهانداری

بود پلارکِ افراسیاب بیش درکف — که هیچگه نشود چون هلال زنگاری

چگویم از نمطِ لشکرِ ظفر پیکر — که در شمار نیاید همی زبسیاری

همه مقابلِ مقبل بناوک اندازی — همه مساهم خسرو به طاقت اظهاری

بیا به بین که در اُردوے این امیرِ کبیر — سپرده اند علمشاه را علم داری

چو قندر آنکه جیلو دارِ حمزه بود اینک — رسیده است بخاقانِ چین جلوداری

سزد که فخر براقبالِ خود کند کندور — ازین که یافته توقیع گرز برداری

مپرس پرورش از همتیٔ زمرد شاه — اگر یکے بود از کافرانِ زنهاری

شنیده که خداوند باختر چون بود — کنون به بندگی خواجه گشته اقراری

گزشت آنکه چه تقدیر کرده ام بگفت　　بمقتضائے غلط فہمی و غلط کاری

کنوں بعجز چه تقصیر کرده ام گویم　　ز بندگانِ خدا چوں بمے رسد خواری

رموزِ حمزه فرو هِل خمش نشیں غالب　　چرا امرا به سخنہائے هرزه آزاری

زلست رونقِ گیتی بدانش آرائی　　زلست زینتِ معنی به نغز گفتاری

قصیدهٔ تو ولے کاسهٔ گدائی تست　　ستوده آمده باشی ز رنجِ ناداری

غمیں مباش که از گنجِ خانهٔ نواب　　خود آنقدر که بدل داشتی بدست آری

بوقتِ گدیه گدا را دعاست دست آویز　　برآر دست بدرگاهِ حضرتِ باری

چراغِ دودهٔ سرور علی محمد خاں　　گزیں همالِ تمر درفنِ سپهداری

ز روئے کلب علی خاں همیشه روشن باد　　چنانکه تابشِ مهر از سپهرِ زنگاری

قصیدهٔ ششم

تا چه نیرنگ است ایں کاندریں جہاں آورده اند　　نوبہارے طرفه در فصلِ خزاں آورده اند

مرغزارے کاں بود در آرزو دیباه زرد　　آنچناں دانی که کشتِ زعفراں آورده اند

رنگِ گلہائے بہاری گر نه بینی گو مبیں　　بوئے گلہائے بہار از ہمرہاں آورده اند

در بہشت آں خود نباشد بگزرانادری بہشت　　رشکِ کز بہرِ باغ و بوستاں آورده اند

آنچہ باد از غنچہ ہی آوردہ می زد بر مشام — آشنایان شمیم از عطرداں آوردہ اند

ہر چہ خواہی در میاں از ہر کنار افشاندہ اند — ہر چہ جوئی بر زمیں از آسماں آوردہ اند

ہر چہ می بینی و خواہی دید در فرخندہ بزم — تا نہ پنداری کہ اینہا رایگاں آوردہ اند

پنج دیگر بعد ازیں آرند و اکنوں بے درنگ — گنج باد آورد و گنج شایگاں آوردہ اند

چہ جواہر را شمارے نیست گویم مجملاً — حاصل صد سالۂ دریا و کاں آوردہ اند

تا ز بخششہائے شاہنشاہ ہند و انگلینڈ — خلعت از بہر خدیو شہ نشاں آوردہ اند

جیغہ و سرپیچ کاں حشمت و چراغ دولت است — بہر فرقش از فراز فرقداں آوردہ اند

از شعاع مہر تارا ز پرتو مہتاب پود — جامہ ہائے زر نگار و زر فشاں آوردہ اند

در حمایل کز گلوئے شہریار آویختند — گوہر از پروین و تار از کہکشاں آوردہ اند

تیز دم تیغے کہ ہمچوں برق شد از روز ازل — بے نیاز از گردش سنگ فساں آوردہ اند

واں زحل پیکر سپر کز بہر دفع تیغ و تیر — از سوادش جسم را حرز اماں آوردہ اند

ابرہا تا پیل کز رعدش صدا بخشیدہ اند — برق وش توسن کہ از بادش عناں آوردہ اند

گر بہ پشت پیل زریں جل فرو افگندہ اند — بہر توسن گوہریں برگستواں آوردہ اند

دیگر آں زریں سلب خورشید منظر پالکی — کز نے خم دادہ قوسش در میاں آوردہ اند

قوس کاں بر سطح گردوں جائے سعد اکبر است — نے کہ خود سازند و خود نامش کماں آوردہ اند

اینکه گفتم بر طریقِ خلعت اہلِ حل و عقد ‏ ‏ هر چه می بایست و می شایست آں آورده اند

میهمانان کاں همه فرماندهانِ کشور اند ‏ ‏ این فتوح از بهرِ والا میزباں آورده اند

خازنانِ گنجِ غیبی بیں که از روئے وداد ‏ ‏ بس شگرف اشیائے دیگر ارمغاں آورده اند

دولت و اقبال و فخر و عزت و جاه و جلال ‏ ‏ کز فراوانی نگنجد در گماں آورده اند

رحمتِ حق آشکارا و نهاں دارد ظهور ‏ ‏ روشنیِ چشم و نیروئی رواں آورده اند

هم ز روئے لوحِ محفوظ است گر امروز باز ‏ ‏ حکمِ محکم بهرِ ربطِ جسم و جاں آورده اند

شاهِ داور را نویدِ گنج و دولت داده اند ‏ ‏ شهریاں را مژدهٔ امن و اماں آورده اند

چوں شمارِ عمرِ انساں جز به استقبال نیست ‏ ‏ بر دوامش عهد و پیمانِ زمیاں آورده اند

وانگهے بر عهد و پیمانے که بستند ایں زماں ‏ ‏ خضر را کاں زنده میگرد ضماں آورده اند

قدسیاں گفتند یارب دیر بادا ایں امیر ‏ ‏ آنچه غالب داشت در دل بر زباں آورده اند

چوں دعا از قدسیانست از من آمینے بس است ‏ ‏ شاد باشم کش حیاتِ جاوداں آورده اند

ترکیب بند

خواہم از بند بزنداں سخن آغاز کنم — غم دل پردہ دری کرد فغاں ساز کنم
بنوائے کہ ز مضراب چکاند خوناب — خویشتن را بہ سخن زمزمہ پرداز کنم
در خرابی بجہاں میکدہ بنیاد نہم — در اسیری بہ سخن دعوئ اعجاز کنم
بے مشقت نبود قید بشعر آویزم — روزکے چند رسن تابئ آواز کنم
چوں سرایم سخن انصاف ز جرم خواہم — چوں نویسم غزل اندیشہ ز غماز کنم
تاچہ افسوں بخود از ہیبتِ صیاد دمم — تاچہ خوں در جگر از حسرتِ پرواز کنم
پا برہ پیہ قدم رنجہ مفرما کاینجا — آں نگنجد کہ تو در کوبی و من باز کنم
ہائے ناسازئ طالع کہ بمن گردد باز — با خرد شکوہ گر از طالعِ ناساز کنم
اہلِ زنداں بسر و چشم خودم جا دادند — تا بدیں صدر نشینی چہ قدر ناز کنم
ہلہ دزد و الِ گرفتار و وفا نیست بشہر — خویشتن را بشما ہمدم و ہمراز کنم
من گرفتارم و ایں دایرہ دوزخ تن زن — در سخن پیروئ شیوۂ اعجاز کنم

گرچہ توقیعِ گرفتارئ جاویدم نیست
لیکن از دہر دگر خوشدلی امیدم نیست

شمع ہرچند بہر زاویہ آساں سوزد / خوشتر آنست کہ بر نطع در ایواں سوزد
عودِ من ہرزہ مسوزید وگر سوختنی ست / بگزارید کہ در مجمرِ سلطاں سوزد
خانہ ام ز آتشِ بیدادِ عدو سوخت دریغ / سوختن داشت ز شمعیکہ شبستاں سوزد
منم آں خستہ کہ گر زخم جگر بنمایم / برہمن از مہر دلِ گبر و مسلماں سوزد
منم آں سوختہ خرمن کہ ز افسانۂ من / نفسِ راہرو و رہزن و دہقاں سوزد
منم آں قیس کہ گر سوئے من آید لیلیٰ / محمل از شعلۂ آوازہ حدی خواں سوزد
تاچسانم گزرد روز بہ شبہا در باب / از چراغے کہ عسس بر درِ زنداں سوزد
تنم از بند در آشوبِ رقیباں لرزد / دلم از درد بر اندوہِ اسیراں سوزد
از نم دیدۂ من فتنۂ طوفاں خیزد / از تفِ نالۂ من جوہرِ کیواں سوزد
آہ ازیں خانہ کہ روشن نشود در شبِ تار / جز بداں خواب کہ در چشمِ نگہباں سوزد
آہ ازیں خانہ کہ در وے نتواں یافت ہوا / جز سمومیکہ خس و خارِ بیاباں سوزد

اے کہ در زاویہ شبہا بچراغم شمری
دلم از سینہ بروں آر کہ داغم شمری

پاسباناں بہم آیید کہ من می آیم / درِ زنداں بکشایید کہ من می آیم
ہر کہ دیدے بدرِ خویش سپاسم گفتے / خیر مقدم بسرایید کہ من می آیم

جادہ نشناسم و زانبوہِ شماتی ترسم — راہم از دور نمائید که من می آیم
رہروِ جادۂ تسلیم درشتی نکنند — سخت گیرندہ چرائید که من می آیم
خستہ تن دررہ و تعذیب ضروراست اینجا — نمک آرید و بسائید که من می آیم
عارضِ خاک بپاشیدنِ خوں تازہ کنید — رونقِ خانه فزائید که من می آیم
چوں من آیم بشما شکوۂ گردوں نه رواست — زین سپس ژاژ نخائید که من می آیم
ہاں عزیزاں که دریں کلبه قیامت زاید — بختِ خود را بستائید که من می آیم
تا بدروازۂ زنداں پئی آوردنِ من — قدمے رنجه نمائید که من می آیم
چوں سخن سنجی و فرزانگی آئینِ من است — بہرہ از من بربائید که من می آیم
بجز از شوق بہ بالید که خود باز رہید — بمن از مہر گرائید که من می آیم

بسکه خویشاں شدہ بیگانه ز بدنامیِ من
غنچه نشگفت خورد گر غمِ ناکامیِ من

آنچه فرداست ہم امروز در آمد گوئی — آفتاب از جہتِ قبله بر آمد گوئی
دل دوستیکه مرا بود فرو ماند زکار — شب و روزیکه مرا بود بسر آمد گوئی
سرگزشتم ہمه رنج و الم آرد گفتی — سرنوشتم ہمه خوف و خطر آمد گوئی
بہرۂ اہلِ جہاں چوں زجہاں درد و غم است — بہرۂ من زجہاں بیشتر آمد گوئی

خستن و بستن من حد عسس نیست برو | بر من اینها ز قضا و قدر آمد گوئی

هنرم را نتوان کرد به خستن ضائع | خستگی غازهٔ روی هنر آمد گوئی

غم دل داشتم اینک غم جانم دادند | زخم را زخم دگر بر اثر آمد گوئی

چرخ یک مرد گرانمایه بزندان خواهد | یوسف از قید زلیخا بدر آمد گوئی

مژه امشب ز کجا اینهمه خوناب آورد | اینچنین گرم ز زخم جگر آمد گوئی

خود چرا خون خورم از غم که بغمخوار منی | رحمت حق به لباس بشر آمد گوئی

خواجه هست درین شهر که از پرسش وی | پایهٔ خویشتنم در نظر آمد گوئی

مصطفیٰ خاں که درین واقعه غمخوار من است

گر بمیرم چه غم از مرگ عزادار من است

خواجه دانم که بسی روز نمانم در بند | لیک دانی که شب از روز ندانم در بند

نه پسندم که کس آید نتوانم که روم | جانب دریچه حسرت نگرانم در بند

خسته ام خسته من و دعوی تمکین حاشا | بند سخت است نپیچیدن نتوانم در بند

شادم از بند که از بند معاش آزادم | از کف شحنه رسد جامه و نانم در بند

آمه و خامه بیارید و سجل بنویسید | خواب از بخت همی وام ستانم در بند

یارب این گوهر معنی که فشانم ز کجاست | بند بر دل بود و نیست زبانم در بند

هر کس از بندِ گراں نالد و ناکس که منم | نالم از خویش که بر خویش گرانم در بند
خوی خوش بهر مصیبت زده رنجی دگر است | رنجه از دیدنِ رنجِ دگرانم در بند
رفته در بارهٔ من حکم کیا در رو و دریغ | شش مه از عمر گرامی گذرانم در بند
اگر این است خود آنست که عیدِ اضحیٰ | گذرد نیز چو عیدِ رمضانم در بند
مدتِ قید اگر در نظرم نیست چرا | خونِ دل از مژه بیصرفه چکانم در بند

نیستم طفل که در بندِ رهائی باشم
هم ز ذوق ست که در سلسله خائی باشم

من نه آنم که ازیں سلسله ننگم نبود | چکنم چوں بقضا زهرهٔ جنگم نبود
زیں دو رنگ آمده صد رنگ خرابی بظهور | گله نیست که از بخت دو رنگم نبود
راز دانا غمِ رسوائی جاوید بلاست | بهر آزار غم از قیدِ فرنگم نبود
لرزم از خوف دریں حجره که از خشت و گل است | ورنه در دل خطر از کامِ نهنگم نبود
زیں دو سرهنگ که پوینده بهم می ترسم | بیمی از شیر و هراسے ز پلنگم نبود
منم آئینه و ایں حادثه زنگ است ولے | تابِ پیدائی آلایشِ زنگم نبود
آه ازاں دم که سر از بند ز زنداں آمد | اندریں دائره گیرم که درنگم نبود
همدماں دارم امیدِ رهائی در بند | دامن از لعبِ رهائی نه بسنگم نبود

جورِ اعدا سر رود از دل برہائی لیکن — طعنِ احبابکم از زخمِ خدنگم نبود
بہ شگافِ قلم از سینہ برُون میریزند — بسکہ گنجائی غم در دلِ تنگم نبود
حاش للہ کہ درین سلسلہ باشم خوشنود — چکنم چون سرایں رشتہ بچنگم نبود

بہ صریرِ قلمِ خویش بود مستی من
اندرین بندِ گران بین و سبکدستی من

ہمدمان در دلم از دیدہ نہانید ہمہ — غالبِ غمزدہ را روح روانید ہمہ
للہ الحمد کہ در عیش و نشاطید ہمہ — للہ الشکر کہ باشوکت و شانید ہمہ

ہم در آئینِ نظر سحر طرازید ہمہ — ہم در اقلیمِ سخن شاہ نشانید ہمہ
چشمِ بد دور کہ فرخندہ لقائید ہمہ — شاد باشید کہ فرخ گہرانید ہمہ

سود بینید وفا دیدہ و نور پدر ہمہ — زندہ مانید صفا قالب و جانید ہمہ

من بجون خفتہ و بینم ہمہ بینید ہمہ — من جگر خستہ و دانم ہمہ دانید ہمہ
در میان ضابطۂ مہر و وفائے بود ست — من بر آنم کہ ہمہ آئینہ برآئید ہمہ
رونسے از مہر نگفتید فلانے چون است — ہاسے از لطف بگوئید چسانید ہمہ
گر تہا شم بجہان خار و خسے کم گیرید — ایکہ سرو و سمنِ باغِ جہانید ہمہ
چارہ گر نتوان کرد دعائے کافی ست — دل اگر تبیست خدا وند نہ باشید ہمہ

هفت بند است که در بند پر رقم ساختہ ام　　　بنویسید و ببینید و بخوانید ہمہ

آں نباشم کہ بہر بزم ز من یاد آرید
دارم امید کہ در بزم سخن یاد آرید
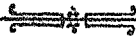
ترجیع بند

ورودِ سرورِ سلطاں نشاں مبارکباد | بہ شہر مقدمِ نوشیرواں مبارک باد
سرورِ خوشدلی و انبساط و آسایش | نشاطِ شادی و امن و اماں مبارکباد
نہ ایں دیار کہ شہر یست در قلمروِ ہند | بملکِ ہند کراں تا کراں مبارکباد
ز طبع خلق پدر بر و عدل تا سازی | دوامِ رابطۂ جسم و جاں مبارکباد
وفورِ عیش پدارای خلق ارزانی | ہجومِ خلق براں آستاں مبارکباد

ذریعۂ شرف و عز و جاہِ شہر آمد
وزیرِ پادشہ و پادشاہِ شہر آمد

بہ اہلِ شہر بگو تا بہ خویشتن تازند | نشاط و شادی و شور و سرور آغازند
بساطہائے گرانمایہ در فضائے چمن | بگسترند و بہم طرحِ بزم اندازند
ز خیمہ ہا و سراپردہ ہائے زنگارنگ | سپہرہائے دگر بر زمیں بیفرازند
دمیکہ ایں ہمہ آئیں بشہر بربندند | ز خانہ بہرِ پذیرہ شدن پدر تازند
چو رستہ دیدہ فروز ضیا ایگاں نگرند | بدیں نوائے دل آویز نغمہ پردازند

ذریعۂ شرف عز و جاہِ شہر آمد | وزیرِ پادشہ پادشاہِ شہر آمد

جمالِ کوکبۂ شہریار می بینم — فروغِ بخت دریں روزگار می بینم
ہزار و ہشت صد و شصت و شش ز سالِ مسیح — بہارِ تازہ بفصلِ بہار می بینم
زمانہ در پئے قطعِ امید و من بخیال — خوشم کہ روئے خداوندگار می بینم
ببارگہ چو سکندر دولت می نگرم — بخاکِ رہ چو ارسطو ہزار می بینم
ندیدہ بلبلِ بے بال و پر بجانبِ باغ — بحسرتے کہ سوئے رہگذار می بینم

ذریعۂ شرف و عز و جاہِ شہر آمد
وزیرِ پادشہ و پادشاہِ شہر آمد

رخِ نکوئے ترا ماہِ آسماں گویم — قدِ بلندِ ترا سروِ بوستاں گویم
حدیثِ مدحِ تو برتر بود ز منطقِ من — مگر بہ تہنیتِ طالعِ زباں گویم
گورنری نہ ز شاہی کم است میدانم — تو ہر چہ نام نہی خویش را چناں گویم
بہ پیرہن اگر افشاندہ نغمِ شعر رگانہ نیست — سخن ز سوختنِ مغزِ استخواں گویم
ز زندگی کہ بستہ نیست ہم بداں شادم — کہ دوستان کہن و من بدوستاں گویم

ذریعۂ شرف و عز و جاہِ شہر آمد
وزیرِ پادشہ و پادشاہِ شہر آمد

ہمیشہ بر نمطِ داد در جہانبانی — تو آصفی کن و کشور بہ سلیمانی

رخ تو مہرِ درخشاں بعالم افروزی　　کفِ تو ابرِ بہاراں بگوہر افشانی

نہاں بہ طبعِ تو اسرارِ علمِ اشراقی　　عیاں ز روے تو انوارِ فرِّ یزدانی

بہ حلم و لطف ترا شیوۂ ملک شاہی　　بہ بذل وجود ترا دستگاہِ قاآنی

بہ بیں ہر آئینہ ترجیع بندِ غالب را　　کہ آیتے است گرانمایہ در ثنا خوانی

ذریعۂ شرف و عز و جاہِ شہر آمد

وزیر بادشہ و بادشاہِ شہر آمد
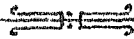
مثنوی

دریں سال نوابِ عالی جناب	برویئے زمیں غیرتِ آفتاب
محمدؐ علی خانِ فرخندہ خوی	کہ ہم نامدار ست وہم نامجوی
چو بنشست بر مسندِ سروری	ازو سروری یافت آں برتری
کہ از سروری یافت شاہی رواج	کلاہِ مہی گشت ہمسر بہ تاج
زہے شہرتِ ایں ہمایوں جلوس	کہ آوازہ افتاد در روم و روس
زغالب کہ از روزگارے دراز	بریں عتبہ سایہ جبینِ نیاز
بہ نظارۂ جشنِ اقبالِ جشن	سخن رفت دربارۂ سالِ جشن
پس از شکرِ دادارِ جاں آفریں	چنیں گفت پیرِ قناعت گزیں
کہ چوں اخترِ نیک آمد بفال	ہم از اخترِ نیک پیداست سال
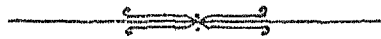
۱۲۸۱ھ

قطعات

قطعۂ اوّل

غالب ایں رنگیں کتاب گلشنِ بیخار نام ۔۔۔ رد کشِ جنات تجری تحتہا الانہار است
گر کسے لب تشنۂ تاریخِ اتمامش بود ۔۔۔ جو یہای آب ہم در گلشنِ بیخار ہست

قطعۂ دوم

احترام الدّولہ فرماں داد تا ۔۔۔ دل کشا گر مابۂ انجام یافت
بامداداں رفت آنجا بہرِ غسل ۔۔۔ آنکہ در گفتار غالب نام یافت
قطعۂ تاریخِ آں فرخ بنا ۔۔۔ ہم در آنجا صورتِ انقام یافت
شُست پا چوں راحت و آرام جست ۔۔۔ ہر دو را در گوشۂ حمّام یافت

قطعۂ سوم

در ہزار و دو صد و شست و شش از دنیا گذشت ۔۔۔ بانوی شاہ ادوھ مریم مکانی نام او
آنکہ چو بالائے بامِ کاخ شستے روی خویش ۔۔۔ آبِ حیواں میچکید از ناودانِ بامِ او

مرونش هم بر کمالِ حسنِ او آمد دلیل　　چو مه کامل بدهر از نور پر شد جامِ او
در نوردِ رهروی شد سامره منزلگهش　　خود اساسِ آن زمین بود از پئے آرامِ او

گفت غالب سالِ فوتش لیکن از روے نیاز
باد با بنتِ رسولِ هاشمی انجامِ او

قطعهٔ چهارم

سپهر مرتبه ای دلبرائے کشورِ هند　　کز التفاتِ تو دل بشگفد چو گل ز نسیم
بقدرِ فهمِ من است اینکه گفته‌ام ورنه　　نوازشِ تو دهد روح در عظامِ رمیم
ز روے و خوے تو هر دم مدد رسد ز کرم　　نگاه را به فروغ و مشام را به شمیم
شگفت نیست که نوشیروان و سنجر را　　کنی قواعدِ انصاف گستری تعلیم
تو آن امیرِ کبیری که در جهانداری　　خدا کلاهِ ترا داد از زرش دیهیم
رواست سکه بنامِ تو لیک حرف این است　　که ننگ داشته نامِ تو از سبیکهٔ سیم
ز رافتِ تو الف دال یافت بعد از شین　　بهر کجا که الف نون بود بعد از جیم
پس از خرابیِ دهلی تو آمدی که دگر　　کنی فلک‌زدگان را درین دیار مقیم
سپس بنامِ تو شهرے جدید خواهد بود　　نه آنکه شاهجهان ساخت در دیارِ قدیم

ترا چنانکہ توئی چوں تواں ستایش کرد   چہ آید از اسد اللہ خاں بجز تسلیم

قطعۂ پنجم

بزمِ نوابِ جم حشم مکلوڈ   بوستانیست پرز نعمت و ناز

اندراں بزمگاہ گستردہ   اطلسِ چرخ جائے پا انداز

درِ فیضش بسانِ آئینہ   ماندہ ہموارہ بر رخِ ہمہ باز

سودہ از بہرِ سرفرازیِ خویش   سروراں بر درش جبینِ نیاز

ما ہمہ بندگانِ فرماں بر   او خداوندگارِ بندہ نواز

آمدم تا بہ پیشِ وے نالم   از جفائے زمانۂ ناساز

از ادب دم نمی توانم زد   با چنیں داغہائے سینہ گداز

آگہ ساعتم کہ در شب و روز   ندہد جز بوقتِ خویشش آواز

چوں رسد وقتِ کار سرتاسر   گویم اما بہ شیوۂ ایجاز

مدحِ بانوی انگلستان ست   برزبانِ من از زمانِ دراز

اندریں پایہ با منِ مسکین   نیست در ہند ہیچکس انباز

غالبم اسمِ شعر و نامِ من است   اسد اللہ خانِ مدح طراز

قطعۂ ششم

فلک مرتبت منٹگمری بہادر — کہ در سروری میکنی پادشاہی

بہ بزم طرب ماہِ گیتی فروزی — برزم عدو شاہِ انجم سپاہی

بدستِ تو مفتاحِ کشور کشائی — بفرقِ تو دیہیمِ عالم پناہی

ہم از روے معنی سلیماں شکوہی — ہم از روے صورت فلک بارگاہی

تو اے ماہِ تاباں بہ پرتو فشانی — تو اے مہرِ رخشاں بہ زرّیں کلاہی

بسویم کہ نومیدم از چرخ و انجم — ہر آئینہ بنگر کہ اُمید گاہی

عجب نیست پیش از اجل گر بمیرم — کہ پیوستہ غم میکند عمر کاہی

فرو مردہ ٔ بختم بخواب از گرانی — گرو برد روزم ز شب در سیاہی

نبود ست در ہیچ ہنگام کارم — بغیر از دعاگوئی و خیر خواہی

در آں دم کہ برگشت ہنجارِ گردوں — خرد را نگہداشتم از تباہی

ہمیں خوبیٔ نظمِ من در ستائش — دہد بر وفاداریٔ من گواہی

مبین داورا غالبِ خستہ دل را — گنہ نیست جز دعوئ بے گناہی

وگر خود گنہگارم امیدوارم	کہ آمرزشم از گورنمنٹ خواہی
دمادم فزوں باد لطفِ تو بر من	بدانسان کہ بر تست فضلِ الٰہی

قطعۂ ہفتم

در آخرِ دسمبر و آغازِ جنوری	سالِ نوست و روزِ کلاں روزگار را
از من ہزار گونہ نیایش قبول باد	کشور خدیوِ نامورِ نامدار را
یارب ز روئے عینِ عنایت نگاہ دار	جم رتبہ منٹگمری والا تبار را
یارب بروز نامۂ عمرِ عزیزِ او	این یکہزار و ہشت صد و شصت و چار را
ہم بہرِ وے خجستگیِ بے شمار بخش	ہم بر بقائے وے بیفزا ایں شمار را
نشگفت گر دہند دبیرانِ دفترش	توقیعِ لطف غالبِ امیدوار را

قطعۂ ہشتم

نوروز و مہرگاں نبود در طریقِ ما	اما شگفتہ روئی گلہائے تر خوش است
نوروز عید نیست بہارست و بہار	آئینِ شادمانی و ذوقِ نظر خوش است
از بادِ زمہریر بہ گیتی نشاں نماند	جوشِ گل و نشاطِ نسیمِ سحر خوش است

بویش مشام پرور و رنگش نظر فروز
خوش باد وقتِ گل که جهاں سر بسر خوش است

اندرنگ رنگ تازه و از گونه گونه گل
گلزار و شهر و بیشه و کوه و کمر خوش است

دریا خوش و سراب خوش و کوهسار خوش
منزل خوش است و توشه خوش است و سفر خوش است

اینها خوش است و بهرِ تو آورده روزگار
هم بهرِ تست هرچه ازیں بیشتر خوش است

از حسنِ التفاتِ ولیعهد و پادشاه
با ما جمالِ فتح و کمالِ ظفر خوش است

از بهرِ آنکه بر سرِ ما سایه گسترد
فرزانه پادشاهِ کیومرث فر خوش است

وز بهرِ آنکه ظلمتِ بدعت زما برد
سلطانِ حق پرست حقیقت نگر خوش است

امسال و سالِ دیگر و دیگر هزار سال
در شادی و خوشی همه با همدگر خوش است

برخور ز روزگار که ما از تو برخوریم
خوش باش کز تو غالبِ آشفته سر خوش است

قطعهٔ نهم

دگر در سرستم که از روی مستی
شرابی به ساقیِ کوثر فرستم

به پهنای فردوس سنبل فشانم
به گردونِ گردنده اختر فرستم

به استادِ منشورِ معنی نویسم
به جمشید اورنگ و افسر فرستم

به رخسارهٔ مهر گلگونه بخشم
به گنجینهٔ شاه گوهر فرستم

ہمانا برآنم کہ اشعارِ خود را　　بہ مرزا خدا بخش قیصر فرستم

قطعۂ دہم

جاں عزیز است و اہلِ عزت را　　عزت از جاں عزیز تر باشد
خود بفرما چہ ساں تواند زیست　　ہر کرا ہر دو در خطر باشد

قطعۂ یازدہم

ترا اے آفتابِ عالم افروز　　پس از نوروز سالِ نو مبارک
گرہ بعد از گرہ در رشتۂ عمر　　مسلسل تا ابد بشنو مبارک

نظام الدین وفتی در طریقت
بہ غالب پایۂ خسرو مبارک

قطعۂ دوازدہم

میر سعادت علی کرد در اجمیر طرح　　مسجد و چاہے کہ ہست چشمۂ آبِ بقا
آنکہ ز باقر علی تا بہ علی میرسد　　حلقہ بحلقہ بہم سلسلہ اش مرحبا

ساختہ شد چوں مکاں کرو بدل اجر آں — از رہِ صدق و صفا نذرِ رسولِ خدا
از پئے ایں سالِ نیک گفت ہمایوں سرشؔ — چشمۂ زمزم صفت مسجدِ کعبہ بنا

قطعۂ سیزدہم

با خرد گفتم شہِ فرزانہ فتح الملک را — خود چگویم گفت فخرِ دودۂ آدم بگو
گفتم او را نونہالے رستہ در باغِ مرا — گفت کش سروِ روانِ گلشنِ عالم بگو
گفتم از خوبی رخش ماتا بخورشید ست گفت — سالِ ایں فرخ ولادت نیّرِ اعظم بگو
گفتمش دیگر چہ گوئی زیرِ لب خندید و گفت — با ی زاید یا بیا فگند از بگو اینہم بگو

قطعۂ چہاردہم

نہادہ بنا احسن اللہ خاں — سرِ رہ بد انسان در دلکشا
کہ غالب پے سالِ تعمیرِ او — رقم زد درِ دلکشا مرحبا

قطعۂ پانزدہم

تاریخِ وفاتِ ذوقؔ غالبؔ — با خاطرِ دردمند و مایوس

خوں شد دلِ زارتا نوشتم　　خاقانیٔ ہند مرد افسوس

قطعهٔ شانزدهم

باخرد گفتم از تو فرمائی　　شویم از دل خیالِ بادهٔ ناب

گفت صد آفریں ولے نتواں　　شستنِ ایں خیال جز بشراب

قطعهٔ هفدهم

گیرکه در روزِ حشر چوں تو بیفتی　　بر سرِ دوزخ نہند تیرہ نہنبن[۱]

واں که نباشد درآں مضیقِ مصیبت　　در طلبِ نان و جامه کشمکش از زن

واں که نباشد درآں مقامِ صعوبت　　شورِ تقاضائے نارواے مہاجن

قطعهٔ هژدهم

بمن ز مقدمِ فرزندِ میرزا باقر　　سروشِ تہنیت زبدهٔ مطالب گفت

چو قصه شد متعلق به گفتنِ تاریخ

طریقِ تعمیه ورزید و جانِ غالب گفت

۱۲۸۱ھ

---

۱ سرپوش

قطعهٔ نوزدہم

صبحدم با ابو البشر گفتم — پارهٔ زر بده کہ زر داری
حیف باشد کہ از چو من پسرے — خاکِ رنگیں عزیز تر داری
گفت حیف است از تو خواہشِ زر — کہ تو گنجینهٔ گہر داری
گنجدانِ سخن حوالهٔ تست — خود بہ بیں تا چہ اے پسر داری
پیشِ من زر کجاست جانِ پدر — بیری ہر چہ در نظر داری
گفتم اینک بہ بند پیمانے — زر ہمیں می دہی اگر داری
سرِ زنبیل آں عمر عیار — کہ ز عیاریش خبر داری
بکشا زود و زر بریز و بگوے — کہ ہمیں مدعا اگر داری
گفت بابا فسانهٔ بوده است — چہ فرو ریزم و چہ بر داری

قطعهٔ بستم

خواندی بہ نو بہار مرا جانبِ چمن — زیں برگ ہائے سبز چہ گرد آورم نوا
گفتی گل است کہ زرِ گل را تواں فروخت — گفتی ہوا است گنج نمی بارد از ہوا

گفتی مے است نے کند جوع را علاج — گفتی غنا غنی نتواں شد بدیں غنا
گفتی بتاں سیمتن و گوہریں پرند — طاؤس وار جلوہ طرازند جا بجا
آں روی و موی و سینہ و ساعدازانِ تو — پیرایہ ہر چہ از گہر و زر بود مرا

قطعہ بست و یکم

روزی زرہِ ستم ظریفی — پرداشتہ جعفرِ چہارم
درخواہشِ پاسخِ سوالات — صد بار فغاں زدم کہ قُم قُم
از زیست نیافتم نشانے — جز یکدو سہ بارہ جنبشِ دُم
از دیدنِ ایں شگرف روداد — گشتند بعبرت ہمہ جمع مردم
زاں زمرہ یکے بمن رخ آورد — کاے کردہ طریقۂ خرد گم
ایں پیکرِ خاص را بہ طنبور — البتہ روا بود ترنم
جز جنبشِ گوش و دُم چہ خواہی — از جعفرِ چار بیں تکلم
در بانگ زنار حذر کہ جمہور — دانند نہیق را لبی شُم

ایں گونہ کسان چہ آفرینی
اے خالقِ آسمان و انجم

قطعہ بیست و دوم

گفتم بخرد بخلوتِ اُنس کاے شمع و چراغِ ہفت ایواں

آیا ز چہ رُو بود کہ نواب ننوشت جوابِ نامہ ام ہاں

آں گونہ عریضہ کہ دانی درویش نوشتہ سوی سلطاں

آں گونہ قصیدہ کہ گوئی از صفحہ دمیدہ سنبلستاں

ایں ہر دو رسید و نیست پیدا زانسو اثرے بہیچ عنواں

رنجید مگر ز مدح نواب اے کاش نگشتمے ثنا خواں

ہیہات چہ گفتہ ام کہ باشم از گفتۂ خویشتن پشیماں

عقلم بجواب گفت غالب زنہار مخور فریبِ شیطاں

نواب بفکرِ ارمغانست تا نامہ فرستدت بساماں

و آنہا کہ بخاطرش گذشت است زود آں ہمہ جمع کرد نتواں

زود است کہ جمع نیز گردد دیر است کہ دادہ است فرماں

تا راہ روانِ بحر و بر گرد آرند بکوششِ فراواں

دیبا ز دمشق و مخمل از روم الماس ز معدن و زر از کاں

فیل از دکن و زمرد از کوہ — توسن ز عراق و دُر ز عماں
فیروزۂ نغز از نشاپور — یاقوتِ گزیدہ از بدخشاں
جمازۂ تیز رو ز بغداد — شمشیرِ برندہ از صفاہاں
پشمینۂ قیمتی ز کشمیر — زر بفتِ گراں بہا ز ایراں
بالجملہ درنگ چوں ازیں رست — بر رنج و ملال نیست بُرہاں
چوں پیرِ خرد بدل فریبی — گفت اینہمہ ازبہائے پنہاں
گشتم بدم امیدواری — مرہم نہ ز زخمِ یاس و حرماں
گفتم کہ چو با من ایں کرم کرد — آں قبلۂ و قبلہ گاہِ اعیاں
ناچار ز راہِ حق گزاری — تا کردہ شود تلافیٔ آں
من نیز طلب کنم برایش — ایں خواہش اگرچہ نیست آساں
آئینہ و تاج از سکندر — انگشتر و تخت از سلیماں
از عالمِ غیب جامِ جمشید — از چشمۂ خضر آبِ حیواں
عمرِ ابد و نشاطِ جاوید — نیروئے دل و ثباتِ ایماں

توفیقِ جوابِ نامۂ خویش
توقیعِ عطا و بذلِ احساں

قطعۂ تہنیت سوم

ہزار و دو صد و ہشتاد و دو شمار کنید　　بحسبِ ضابطہ از ہجرتِ رسول اللہ

چہار شنبۂ آخر بود زماہِ صفر　　کہ می در آورم ایں قطعہ را بہ نظم پگاہ

سفیدۂ سحری کاغذ است و من راقم　　سوادِ صفحۂ خط روئے بد سگال سیاہ

ہمی نویسم و وقتِ نوشتنم باشد　　ولے ز بیم لبالب چو لب ز عذرِ گناہ

خدا کند کہ مشرف شود چو ایں قرطاس　　بہ پیشِ مسندِ عالی ز بندۂ درگاہ

امیر کلب علی خاں بہادر از رہِ لطف　　بسوئے غالبِ خونیں جگر کنند نگاہ

کہ ایں فلک زدہ گر عرض کرد مصلحتے　　بزعمِ بندہ ز اخلاص بود ور ناگاہ

خلافِ طبعِ مبارک فتادہ آں تقریر　　بسے خطا رود از بندگانِ دولت خواہ

تو بادشاہ و شہنشاہ تاجدارِ فرنگ　　خطاب می طلبد بادشہ ز شاہنشاہ

چو رائے من نہ پذیری ز جرمِ من بگریز　　بحقِ اشہد ان لا الٰہ الا اللہ

قطعۂ تہنیت چہارم

خجستہ جشنِ دبستاں نشینیِ بیگم　　بفیضِ ہمتِ نواب و یمنِ اقبالش

چو از پے ادب آموزیست خوش باشد — اگر خجستہ بہار ادب بود سالش

قطعۂ بست و پنجم

چو نواب از بہر اجلاس کونسل — بہ کلکتہ از رامپور آورد رخ
عدو را بگیر و بکش زود وے را — بجو سال اجلاس از بخت فرخ
چو گویند کز کشتن وے چہ خواہی — بگو رفع اعدائے اینست پاسخ

قطعۂ بست و ششم

مولوی احمد علی احمد متخلص نسخہ — در خصوص گفتگوئے پارسی انشا کردہ است
بلوچ و مکراں را کہ در سند است از ایران جدا — شامل اقلیم ایران بے محابا کردہ است
قوم بر بلوچ را بہ ایرانی نژاداں دادہ خلط — ترک ترکان سمرقند و بخارا کردہ است
در جہاں اقوام یورپ و نکوہش تقبیل — پیشوائے خویش ہندو زادہ را کردہ است
ہندیاں را در زباندانی مسلم داشتہ — تا چرا اندر خاطر والا ست جا کردہ است
خوش برآمد با ہمہ ہندوستاں پایہ جوش — تکیہ آسنہ بر لادت گاہ آبا کردہ است
ہر کہ بینی با زبان مولد خود آشنا ست — ساز نطق موطن اجداد پیدا کردہ است

ف کمبنی زمہ ۱۰

خواجہ را از اصفہانی بودن آبا چہ سود
خالقش در کشورِ بنگالہ پیدا کردہ است

با قتیل و جامعِ[۵۱] "برہان" و لالہ ٹیکچند[۵۲]
لابہ و سوگیری[۵۳] و لطف و مدارا کردہ است

داوری گاستہ بنا فرمود و روے ہر سہ را
منصف و صدرِ امین و صدرِ اعلیٰ کردہ است

گر چنیں با ہندیاں وارد تولا در سخن
من ہم از ہندم چرا از من تبرا کردہ است

کردہ است از خوبیِ گفتارِ من قطعِ نظر
ظلم زیں قطعِ نظر بر چشمِ بینا کردہ است

میلِ او با ہر کسے از ہند و حقِ خاصِ من
حیف و میلے با دو عالم شور و غوغا کردہ است

مطلب از بد گفتنِ من چیست گوئی نیکمرد
مزدِ ایں کار از حق آمرزش تمنا کردہ است

ور چنیں نبود چناں باشد کہ در عرضِ کمال
تا بر آرد نام ایں ہنگامہ برپا کردہ است

صاحبِ علم و ادب انگہ ز افراطِ غضب
چوں سفیہاں قصدِ نفرین و ذم و اکردہ است

ور جدل دشنام کارِ سوقیاں باشد بلے
ننگ دارد علم از کارے کہ آغا کردہ است

انتقامِ جامعِ "برہانِ قاطع" می کشد
آنچہ ما کردیم با وے خواجہ با ما کردہ است

من سپاہی زادہ ام گفتارِ من باید درشت
وائے بر وے گر بتقلیدِ من ایں ہا کردہ است

زشت گفتم لیک داد بدلہ سنجی دادہ ام
شوخیِ طبعے کہ دارم ایں تقاضا کردہ است

میکند تا بیخِ "برہاں" لیک برہاں ناپدید
نیست جز تسلیم قولش ہر چہ انشا کردہ است

سستیِ طرزِ خرامِ خامۂ "برہاں" نگار
با ہمہ السنت باد انتہا اخفا کردہ است

---

۵۱ مولوی محمد حسین تبریزی ۔ ۵۲ مؤلف بہار عجم ۔ ۵۳ یعنی طرفداری ۔

بهرِ من تو بابین و بهرِ خویش تحسین جابجا
هم مرا هم خویش را در دهر رسوا کرده است

آید و بیند نهان اندر کتابِ مولوی
هر چه از هنگامه گیران کس تماشا کرده است

لغو و حشو و ادعای محض و اطنابِ مُمِل
مار و موش و سوسمار و گربه یکجا کرده است

بگذر از معنی همین الفاظِ برهم بسته بین
باده نبود شیشه و ساغر مهیا کرده است

یا فهم از دیدنِ تاریخهای آن کتاب
خود بهم گفت و به احبابِ خود ایما کرده است

غازیان همراهِ خویش آورده از بهرِ جهاد
تا نه پنداری که این پیکار تنها کرده است

جوشِ تو از غایتِ قهر و غضب جا در دلش
تا زبانش را بدین گلپتره گویا کرده است

آتشِ خشمی که سوزد صاحبِ خود را نخست
در دلش همچون شرر در سنگ ماوا کرده است

چون نباشد باعثِ تشنیع جز رشک و حسد
یاد غالب خسته تر گر خسته پروا کرده است

قطعه بست و هفتم

نمایشگهی در خورِ شانِ خویش
برآراست نوابِ عالی جناب

بشبها ز زهره و مه قنادیلِ سقفت
بود پیشکارش به روز آفتاب

ز غالب چو پرسیده شد سالِ آن
چنین گفت آن [illegible] خراب

از آن رو که در بزمِ عیش و نشاط
ز بخشش بهائے نشود کامیاب

[illegible] کلام ::

چو بینی طرب را نہایت نماند | بود سالِ آں بخشش بے حساب
۱۲۸۵ — ۲ = ۱۲۸۳ھ

خدایا پسندد خداوندگار | کہ از طبعِ غالب رود پیچ و تاب عہ

قطعہ بست و ہشتم

بجنگ بادہ چنیں حکم داد حاکمِ وقت | کہ مے برند ز شہر و نبا و رند بشہر

بیا بشام و بیا شام و سوئے خانہ خرام | فقیر لائقِ لطف است نے فراخورِ قہر

قطعہ بست و نہم

امروز شنیدہ ام کہ از مہر | تقصیرِ سپہر معاف کردی

در جلدوی ایں چنیں نکوئی | جاں نذر نکنم کہ نیکمردی

قطعہ سیم

از دوست بہر بندہ زسے شیشہ ہائے مے | از بندہ سوئے دوست بہر شیشہ یک سلام

مے ہم فزون دہم بہ اثر زندگی فزائے | آں عمرِ جاوداں کہ خود اسمش بود مدام

دارم یقیں کہ عمرِ من ایں شرابِ ناب | تا روزِ رستخیز نخواہد شدن تمام

مانا دو دستے کہ فرستادہ آبِ خضر | از بہرِ تشنہ جانِ اسداللہ تشنہ کام

عہ مکاتیبِ غالب صفحہ ۹۳

آں دوست کش بقوتِ اقبالِ بےزوال　　از مہر و مہ سلام رسانند صبح و شام

آں دوست کش بود بتقاضائے فرِ بخت　　زینت فزائے ناصیۂ آفتاب نام

سلطان شکوہ مسٹر الگزنڈر اسکنر　　آں آسمانِ عز و شرف را مہِ تمام

از نامِ اوست جانِ ستم دیدہ را نشاط　　در مدحِ اوست کلکِ ہنر پیشہ را خرام

از روئے لطف چوں دو سہ سطرے رقم زند　　دانی کہ ماہتاب درخشید از غمام

در وقتِ قہر از دہنش حرف چوں جہد　　گوئی کہ تیغِ تیز بروں آمد از نیام

جم رتبہ صاحبا نفسے سوئے من گرائے　　تا یابم از تو دادِ نو آئینیٔ کلام

مے سازگارِ طبع و لے دستگاہ کو　　ہر روز شغلِ بادہ بود عادتِ کرام

خواہم کہ تا ز مرگ امانم بود بدہر　　نہ جرعہ نوشِ جام تو باشم علی الدوام

از اولڈ ٹام کاس ٹلن را ضمیمہ بلے　　نہ از پوٹ وائن آنکہ شرابیست لعل فام

دیگر بجز دعا چہ بود تا رقم کنم　　قرباں پذیر باد سپہر و نہ ماسہ راع

ع۔ یہ قطعہ دراصل ایک منظوم خط ہے غالب کی طرف سے مسٹر الگزنڈر اسکنر کے نام۔ مسٹر اسکنر کی طرف سے نواب علاؤ الدین احمد خاں بہادر علائی (لوہارو) نے مندرجہ ذیل منظوم خط لکھا تھا اور مسٹر موصوف نے اولڈ ٹام (شراب) کے تحفے کے ساتھ اسے مرزا کی خدمت میں بھیجا تھا۔ اس پر مرزا صاحب نے یہ قطعہ جواب میں اور شکریہ

(بقیہ حاشیہ صفحہ ۵۲) کے طور پہ تحریر فرمایا

بنامِ نامیٔ غالب ہمی رود نامہ — زانکس کہ ارادت گزینِ دیرینیست

فرماں روائے کشورِ معنی توئی کہ شد — زیرِ نگینِ فضلِ تو ملکِ سخن تمام

دریوزۂ کلام دبیرِ فلک کند — از فیضِ جنبشِ لبِ جاں بخشِ تو مدام

خواہم کہ جاں بجیِ قدومت کنم نثار — تا آبروئے خویش فزایم بخاص و عام

جانِ حزیں کہ خستۂ پیکانِ محنت است — نہ ارزد بخاکِ پائے توائے قبلۂ انام

جاں نیست خود عزیز کہ آزادہ دلیر — از جاں عزیز تر شمرد بادہ را مدام

اندہ گسار و غم ربا آں آبِ زندگی — آں نورِ شمعِ میکدہ و آبروئے جام

آبے کہ خضر در ہوسش جاں ہمی دہد — اسکندرش بجست ولے ماند تشنہ کام

آبے چنانکہ گر فتدش قطرہ بخاک — صد گل دمد بروئے زمیں آفتاب نام

آتش مزاج آبِ فرح بخش خوشگوار — سرمایۂ نشاط مئے ناب اولڈ ٹام

زی خواجہ ہدیۂ الیست زروئے نیاز و مہر — دو چار شیشہ زاں مئے صافی چو سیم خام

بپذیر پیش زراہِ کرم تا ہمے کنم — جاں را رہینِ منتِ الطاف والسلام

کوتاہ شد سخن بدعائے بقائے تو — انجام یافت نامہ باکرام و احترام

(رومان" (لاہور) فروری ۳۶ء)

قطعۂ سی و یکم

پس از ادائے سپاسِ خدائے عزّوجل
ثنائے حضرت نواب میکنم انشا

امیر شاہ نشاں بلکہ شاہِ والاجاہ
چنانکہ عزّ و علا را ازوست عزّ و علا

چو خویش را بجہاں پادشہ نگویاند
بناگزیر توان گفت اعظم الامرا

فراخورِ ہنرش نیست این چنین تحسین
مگر بواسطۂ رحم و علم و حلم و حیا

توان شمرد مر او را ز اولیاءاللہ
ز بسکہ ایمنِ مسیح و شیفتۂ ولیِ خدا

خیالِ مدحتِ ممدوح دارم و دانم
کہ حقِ مدح نخواہد شدن ز من ادا

چو حدِ قوّتِ من اینست در مکارمِ مدح
بہ آنکہ صرف شود فکر در سپاسِ عطا

ز بہر عطائے گرانمایہ گرامی قدر
کہ سود تارکِ من از شرف باوجِ سما

توان فگند بہ گیتی بنائے ہشت بہشت
ز ہفت پارچہ ہاں کز توست بخشش ہا

ز ہفت جزو چساں ہشت جزو برسازند
مگر بہ نیّتِ فرطِ خوبیٔ اجزا

حمائلِ گہر و جیغہ و دگر سرپیچ
چو روشنانِ فلک با فروغ و با ضیا

بود مشابہ مہر و ماہ و کاہکشاں
شگفت نیست کہ بینند مہر و مہ یکجا

چو بے طلب بمن اینہا رسیدہ است ز تو
ز بہر مطلبِ خویشم توقع امضا

توقع آنکه یکے سارٹی فکٹ باہم | ز پیشگاهِ عنایاتِ والیِ والا
سپهر مرتبه دارای دہلی و پنجاب | که پرچم علم اوست آسمان فرسا
بسر بلندیٔ من عالمے نظر دارد | انانکه همره سر شد بلند دستِ دعا
حسابِ وسعتِ ملکِ تو باد روز افزوں | شمارِ مدتِ عمرِ تو باد لا تحصی

قطعۂ دوم

الا ای شناسندۂ هندسه | نباید که موجود فهمی مرا
وجودیست خارج ز من آنچناں | که در جدی طاهست و در حوت یا
مهندس بشارات دارد بسی | نه در حوت یا ای و نه در جدی طا

قطعۂ سوم

مفلس اگرش مال نباشد چه کم است این | کز هیچ کس اندیشۂ آزار ندارد
پروا ز بد و کیسه بر و دزدِ سیه دل | با مردِ تهی دست سروکار ندارد
نقّاب چساں عرضه دهد صنعتِ خود را
در خانۂ شطرنج که دیوار ندارد

قطعۂ سی و چہارم [۱]

فتحِ سید غلام بابا خاں — خود نشانِ دوامِ اقبال است
ہم ازیں رو بود کہ غالب گفت — کہ "فتح نامۂ ابد" سال است

قطعۂ سی و پنجم [۲]

(قطعۂ تاریخ وفات سید حسین لکھنوی)

حسین ابنِ علی آبروئے علم و عمل — کہ سید العلما نقشِ خاتمش بودے
نماند و ماندے اگر بودے پنج سال دگر — "غمِ حسین علی" سالِ ماتمش بودے
۱۲۷۳ = ۱۲۶۸

قطعۂ سی و ششم [۳]

(قطعۂ تاریخ وفات نواب میر جعفر علی خاں بہادر)

گردید نہاں مہرِ جہانتاب دریغ — شد تیرہ جہاں بچشمِ احباب دریغ
ایں واقعہ را ز روئے زاری غالب — تاریخ رقم کرد کہ "نواب دریغ"
۱۲۸۰ = ۱۲۷۳

---

[۱] اردوئے معلی صفحہ ۔ [۲] ایضاً صفحہ ۲۳۲ ۔ [۳] ایضاً صفحہ ۔

قطعۂ سی و ہفتم[1]

اعتماد الدولہ[1] کز اقبالِ جُود | ہست در پیشِ کفش قلزم غدیر
دیدہ ور حامد علی خاں کز صفا | بیند اسرار ازل را در ضمیر
ساخت در دہلی ہمایوں مسجدے | تا شود طاعت گہِ برنا و پیر
غالبِ طوبیٰ نشین آں عندلیب | زد بہ اندازِ سخن سنجی صفیر
شد نظیرِ کعبہ در عالم بنا | سالِ تعمیرش بُود "کعبہ نظیر"
۱۲۵۷ھ

قطعۂ سی و ہشتم

(قطعۂ تاریخ ولادت فرزند ارجمند جناب نواب میر غلام بابا خاں بہادر)

میر بابا یافت فرزندے کہ ماہ چاردہ | بر فرازِ لوحِ گردوں گردۂ تمثالِ اوست
فرخی بینی و یابی بہرہ از ناز و طرب | از سرِ "ناز" و "طرب" "فرزندِ فرخ" سالِ اوست[2]
۵۰ + ۹ + ۱۲۲۱ = ۱۲۸۰

---

[1] واقعات دار الحکومت دہلی حصہ دوم صفحہ ۳۱۲۔ [2] "اعتماد الدولہ میر فضل علی کا خطاب تھا۔ جو معتمد الدولہ آغا میر کے بعد شاہ اودھ کے وزیر بنگئے تھے۔ میر فضل علی، حامد علی خاں کے خسر تھے۔ اسی وجہ سے خسر کا خطاب داماد کو ملگیا تھا یا سمجھا جاتا تھا کہ ملجانا چاہیے۔ حامد علی خاں دہلی آگئے تھے اور غالب کے عزیز دوستوں میں تھے"

[3] ناز کے نون کے پچاس، طرب کی طو کے نو، فرزند فرخ (کے اعداد) پر بڑھانے ہونگے۔ (خط بنام میاں داد خاں سیاح از اردوئے معلیٰ)

قطعۂ سی و نہم

(قطعۂ تاریخِ وفاتِ پسر نواب علاؤالدین احمد خاں بہادر)

در گریہ اگر دعویٔ ہمچشمیٔ ما کرد — بینی کہ شود ابرِ بہاری خجل از ما

ناچار بگرییم شب و روز کہ زین سیل — باشد کہ برد کالبدِ آب و گل از ما

گفتی کہ نگہدار دل از کشمکشِ غم — خود گرد برآورد غمِ جان گسل از ما

یحییٰ شد و از شعلۂ سوزِ غمِ ہجرش — چوں شمع دود دود دل بسر متصل از ما

غم دیدہ نسیمی پئے تاریخِ وفاتش — بنوشت کہ در داغِ پسر سوخت دل از ما[عہ]

قطعۂ چہلم

(قطعۂ تاریخِ ولادت)

غالب حالِ سنینِ ہجری — معلوم کن از خجستہ فرزند (۱۲۷۹)

عہ ما کے عدد ۴۱، دل کے عدد ۳۴، ما میں سے دل گیا گویا ۴۱ میں سے ۳۴ گئے

باقی رہے سات وہ داغِ پسر پر بڑھاتے ۱۲۷۴ ہاتھ آئے۔

(منقول از اردوئے معلی

چوں یک صد و بیست و چار ۱۲۴ زاند — ایں است شمار عمر دلبند[ع۵]
۱۴۰۹-۱۲۴=۱۲۸۵ھ

قطعۂ چہل و یکم

(قطعۂ تاریخ وفات)

شیخ نبی بخش کہ با حسنِ خُلق — داشت مذاقِ سخن و فہم تیز
سالِ وفاتش زپئے یادگار — با دلِ زار و مژۂ دجلہ ریز
خواستم از غالبِ آشفتہ سر — گفت مدہ طول و بگو رستخیز[ع۵۱]
۱۲۷۶ھ

قطعۂ چہل و دوم

شکرِ ایزد کہ ترا با پدرت صلح فتاد — "حوریاں رقص کناں ساغرِ شکرانہ زنند"
قدسیاں بہرِ دعائے تو و والا پدرت — "قرعۂ فال بنامِ منِ دیوانہ زدند"[ع۵۲]

ع۵ یہ تو ظاہر ہے کہ ۱۲۸۵ھ ہے جب "خجستہ فرزند" کے اعداد میں سے ۱۲۸۵ لیے تو ایک سو چوبیس بچتے ہیں۔ انکو میں نے دعائے عمر طولو مقرار دیا۔ (خط بنام میر ابراہیم علی خاں بہادر از اردوئے معلیٰ)

ع۵۱ از خط بنام منشی ہرگوپال تفتہ (اردوئے معلیٰ)

ع۵۲ بنام نواب علاؤالدین خاں بہادر (اردوئے معلیٰ)

قطعۂ چہل و سوم[1]

نواسے کہ شیفتہ و حسرتی لقب داری — ہمی بہ لطفِ تو خود را امیدوار کنم

چو حالی از منِ آشفتہ بے سبب رنجید — تو گر شفیع نگردی بگو چہ کار کنم

دوبارہ عمر دہندم اگر بفرضِ محال — بداں سرم کہ دراں عمر ایں دو کار کنم

یکے ادائے عباداتِ عمرِ پیشینہ — دگر بہ پیشگہِ حالی اعتذار کنم

قطعۂ چہل و چہارم

جنابِ عالیہ[2] از بخششِ حق — بفردوسِ بریں چوں کرد آرام

سخن پرداز غالب سالِ رحلت — مخلد و خلد گفت از روئے الہام

۱۲۰۴ + ۷۱ ۱۲۷۵ھ

قطعۂ چہل و پنجم

دریغا کہ ماند تہی قصرِ دولت — ز خاتون ثانی سکندر زمانی[3]

ع[1] از یادگارِ غالب (حالی)۔ [2] نواب یوسف علی خان ناظم فردوس مکان کی والدہ محترمہ فتح النسا بیگم کا لقب تھا۔ (مکاتیبِ غالب صفحہ ۱)۔ [3] سکندر زمانی بیگم نواب کلب علی خان خلد آشیاں کی بیوی تھیں۔ مکاتیبِ غالب صفحہ ۶۴۔

چو سبزہ بار روضہ "بود سال فوتش ۱۲۸۲ — سپس اسم وے باد جنت مکانی

قطعۂ چہل و ششم

نوروز و دو عید از دو جانب امسال — خوب ست ز روئے وضع و نیک ست بفال

امید کہ این سہ عید نادر نواب — آرند دوام عمر و عز و اقبال [ع۱]

قطعۂ چہل و ہفتم

[ع۲] خوانی بسوئے خویش و ندانی کہ مردہ ام — دانی کہ مردہ را رہ و رسم خرام نیست

اے شیخ سدوام اللہ بخش امرگ من — از عالم جنابت و مرگ حرام نیست

قطعۂ چہل و ہشتم

داد و دہش تو روز افزوں بادا — بر دولت تو زمانہ مفتوں بادا

این عید دو صد ہزار عید دیگر — بر ذات تو فرخ و ہمایوں بادا [ع۳]

ع۱ مکاتیب غالب صفحہ ۹۱

ع۲ نواب علاؤالدین احمد خاں علائی مخاطب ہیں۔ الٰہی بخش میں ایک مقامی روایت کی طرف اشارہ ہے۔ ع۳ ایضاً صفحہ ۱۰۱

قطعۂ چہل و نہم

فرزانۂ یگانہ مہاراؤ راجہ را | بادا بقائے دولت و اقبال جاوداں
مہرش، یکے ز کارگزارانِ بارگاہ | ماہش، یکے ز ناصیہ سایانِ آستاں
فرمود تا طرازِ گلستاں کنند نو | زانساں کہ در بہار شود تازہ بوستاں
آغا کہ حق سپردہ بدستش کلیدِ گنج | تا کرد خامہ را بنگارش گہر فشاں
رخشید حسنِ جوہرِ الفاظ از مداد | زانساں کہ از سوادِ شب انجم شود عیاں
غالب طرازِ سال بہ نیکو نقش بست | از روئے طرزِ تعبیہ در معرضِ بیاں
ہر کس کہ خواہد آگہی از سالِ اختتام | باید کہ دل نہد بہ گلستانِ بے خزاں
۱۲۶۵ھ

۱؎ مہاراجہ الور نے گلستاں کا ایک نسخہ میر پنجہ کش کے شاگرد آغا صاحب سے لکھوایا تھا آغا [illegible] دہلی کے مشہور خوشنویس اور خطاط تھے۔ غالب نے اس نسخہ کے لئے یہ قطعۂ تاریخ کہا تھا۔ یہ میرزا کے اس قلمی دیوانِ اردو کے آخر میں لکھا ہے جو نواب شجاع الدین احمد خاں تاباں مرحوم کے خاندان میں محفوظ ہے۔ وہاں سے مکرمی مولانا غلام رسول صاحب مہر مصنف غالب نے نقل کر کے ہمیں عنایت فرمایا۔ اس کے بعد کے قطعے بھی حضرت مہر ہی کا عطیہ ہیں۔ ہم ان کے لئے ان کے ممنونِ احسان ہیں*

قطعہ پنجاہم

بروزِ حشر الٰہی چو نامۂ عملم — کنند باز کہ آں روز بازخواہِ من است
بکن مقابلہ آں را ز سرنوشتِ ازل — اگر زیادہ و کم باشد آں گناہِ من است[۵]

---

[۵] تذکرۂ غوثیہ صہ ۲۵۶ (طبع سوم)

قطعہ

برآنم بہ نیروئے ایں تیغ تیز
کہ مغزِ عدو را کنم ریز ریز

عدو آں کہ "برہانِ قاطع" نوشت
بگفتارِ سست و بہنجارِ زشت

اگر گفتہ آید کہ او مُرد و رفت
ز مغزش چہ خواہی ہمی اے شگفت

ز مغزش خرد جستم اما چہ سود
کہ در زندگی نیز مغزش نبود

امید آنکہ گفتارِ آں بے ہنر
کنم ہم بگفتار زیر و زبر

امید آنکہ چوں کارسازی کنم
بدیں نامہ دشمن گدازی کنم

زہے نامہ کز فرِ اقبالِ او "یکے تیغ تیز" آمدہ سالِ او

علہ "تیغ تیز" سنہ ۱۲۸۴ھ

غزلیات

ای خداوند خردمند و جہاں داور دانا
وی بہ تدبیر خرد برہمہ کردار توانا

ای بہ رفتار و بہ دیدار ز زیبائی و خوبی
سرو نوخاستہ آسا مہ ناکاستہ مانا

بہ ادا پایہ فزایا بہ نظر عقدہ کشایا
بہ کرم ابر عطایا بہ غضب برق سنانا

بہ نگہ جنس نوازا بہ سخن بذلہ طرازا
بہ قلم غالیہ سایا بہ نفس عطر فشانا

شہ نشان کلب علیخاں کہ ز توی بتو ثانی
نبود ثانی و ہمتای تو در دہر ہمانا

دانم از عالم ما کم خبرے داشتہ باشی
سرنوشت ازلی گرچہ ندارد خط خوانا

دشمنم چرخ و تو بینی و نسوزی لتعالش
بہ عدو صاعقہ ریزا بہ محب فیض رسانا

جانشین تو کند نام ترا زندہ بہ گیتی
باد فردوس بریں جای تو فردوس مکانا

غالب از غم چہ خروشی تو زیباست خموشی
با کسم ہمہ داں ہیچ مگو ہیچمدانا

جز دفع غم ز بادہ نبودہ ست کام ما
گوی چراغ روز سیاہ است جام ما

در خلوتش گذر نبود باد را اگر
صرصر بجاک راہ رساند پیام ما

ای باد صبح عطرے ازاں پیرہن بیار
تسکین ز بوے گل نہ پذیرد مشام ما

هر بار دانه بهر هما افگنیم و مور — آید بدام و دانه رباید ز دام ما

گفتی چو حالِ دل شنود مهربان شود — مشکل که پیشِ دوست توان برد نامِ ما

از ما بما پیام و هم از ما بما سلام — رنج دلی مباد پیام و سلامِ ما

مقصودِ ما ز دهر آئینه نیستی ست — یارب که هیچ دوست مبادا بکامِ ما

غالب بقولِ حضرتِ حافظ ز فیضِ عشق

ثبت ست بر جریدهٔ عالم دوامِ ما

منع ز صهبا چرا باده روان پرور است — خوف ز عصیان عبث خواجه شفاعتگر است

پرتوِ مهر و مه ست نور ز چشم اندرون — گرچه بود در قدح آتشِ سیال از کوثر است

عهدِ جوانی گذشت توبه نکردم هنوز — باده به پیران سری نیک بمن در خور است

ای بمن آویخته پارهٔ از جا بگیر — تا نه فتد بر زمین باده که در ساغر است

هست بهنگام می خوش بود آب هوش — ورنه بود گل ز گل مهلِ گل نوشتر ست

ایکه ز نظارهٔ حسنِ بتان مانعی — چشم تو گر بسته اند فکر تو گوشم کر ست

خستهٔ یارِ خودم باغ و بهارِ خودم — هر مژهٔ خونفشان شاخِ گلِ احمر است

صبح رسید از هوا مرغ همایون هما — گفت که مکتوب تو در زیرِ بن شهپر است

گفتم اگر خوش کنی ور نکنی حرفِ من — بالِ تو از بهرِ دوست مرحمت از زر است

در لبسوئے جاورہ پیروی البتہ رو — سایہ بفرقش فگن آنکہ ہمایوں فرست

نامۂ من سوے دست خان جہانخاں برو — آنکہ ز پہلوے دست نامی و نام آورست

خود ز کفِ نامہ بر نامہ ستاند بمہر — آنکہ جہاں را مہ ست آنکہ مہاں را سرست

ابرِ بہارش مخواں بحرِ روانش مداں — محتشم الدولہ را دست و دلے دیگرست

آں شہِ خوباں چرا ناز ز افسر کشد — خود کلہ از فرخی بر سرِ او افسرست

نامہ کہ بے نامِ اوست طایرِ بے بال و پر — شعر کہ بے مدحِ اوست شاہدِ بے زیورست

مدحِ چنیں شہ نشاں سہل شمارد ہمی
غالبِ وحشی نگر کش چہ ہوا در سرست

ہم انا اللہ خواں درختے را بگفتار آورد — ہم انا الحق گوی مردے را سرِ دار آورد

ایکہ پنداری کہ ناچار است گردوں در روش — نیست ناچار آنکہ گردوں را برفتار آورد

تا نہ داریم و یا باراں ہمیگو نیم فاش — طالبِ بیدار باید تاب دیدار آورد

دانہا چوں ریزد از تسبیح نامے بیش نیست — ایں مشعبد دہر گاہ از سبحہ زنار آورد

جذبِ شوقش بیں کہ ہنگامِ برگشتن ز دیر — در قفای خویشتن بت را برفتار آورد

آں کند قطعِ بیاباں ایں شگافد منفذِ کوہ — عشق ہر یک را بطرزِ خاص در کار آورد

آہ ما را بیں کہ نا گہ از دلِ تخشش خبر — باد را تا زمزمہ گرد از سوی کہسار آورد

نزدِ ما حیف است گو نزدِ زلیخا بسمل باش   جذبۂ کز چاہِ یوسف را بہ بازار آورد

ہر نالے را کہ افشاریم از وے خوں چکد   ہر نہالے را کہ بنشانیم دل بار آورد

نیست چوں در منطقش جز ذکرِ شاہد حرف و صوت

شاہدے باید کہ غالب را بگفتار آورد

دردِ ما ساز است و درماں نیز ہم   دلبرِ ما او و یزداں نیز ہم

اجرِ ایماں سود دانش گو مدہ   آنکہ دانش داد و ایماں نیز ہم

شد ز بزمم گر براند غم کراست   فارغم از ننگِ حرماں نیز ہم

طاعتم می نگزرد اندر ضمیر   نیست باقی ذوقِ عصیاں نیز ہم

عشق و آنگہ استعاراتِ دروغ   ای ورم زخمم نمکداں نیز ہم

منکہ ہر دم بے اجل میرم ہمے   میتوانم زیست بیجاں نیز ہم

رفتہ است از دل نشاطِ بزم و باغ   واں ہوائے ابر و باراں نیز ہم

خامشی تنہا نہ جاں را می گزد   ایں نوا ہائے پریشاں نیز ہم

آنکہ پندارند حافظ بودہ است

غالبِ آشفتہ بود آں نیز ہم

ہلہ من عاشقِ ذاتم تنہ ناہا یا ہو   ناظرِ حسنِ صفاتم تنہ ناہا یا ہو

موسیٰ و حضر تماشائے تجلی بر طور — من نہ در بندِ جہا تم تننہ نا ہا یا ہو

شررِ آتشِ رخشندۂ عشقم کہ یکی است — دم میلاد و فنا تم تننہ نا ہا یا ہو

ظلمتِ کفر مبین روشنیٔ طبع نگر — چشمۂ آب حیا تم تننہ نا ہا یا ہو

فنِ تحریرِ من نازد و من فارغ از آں — مرجعِ کلک و دوا تم تننہ نا ہا یا ہو

بر درِ دوست ہمی بیہدہ نالم کہ مباد — رنجد از صبر و ثبا تم تننہ نا ہا یا ہو

پرورش جز بخورش نیست ہمانا رزاق — بر جگر داده برا تم تننہ نا ہا یا ہو

مجرمِ عالمِ ارواح بپاداشِ عمل — خستۂ قیدِ حیا تم تننہ نا ہا یا ہو

تکیہ بر مغفرتِ اوست نہ بر طاعتِ خویش — تارکِ صوم و صلوٰ تم تننہ نا ہا یا ہو

چشم دارم کہ برہ روی دہد بیخودی — جز بدین نیست نجا تم تننہ نا ہا یا ہو

غالبم تشنہ لب آب نہ ہمچوں حافظ

مائلِ شاخِ نبا تم تننہ نا ہا یا ہو

از جسم بجاں نقاب تا کے — ایں گنج دریں خراب تا کے

ایں گوہرِ پر فروغ یارب — آلودۂ خاک و آب تا کے

اے راہ روِ مسالکِ قدس — واماندۂ خورد و خواب تا کے

بیتابیٔ برق جز دمے نیست — ما و ہمہ اضطراب تا کے

جاں در طلبِ نجات تا چند — دل در تعبِ عتاب تا کے

پرسش ز تو بحساب باید — غمہائے مرا حساب تا کے

غالب بچنیں کشاکش اندر

با حضرتِ بوتراب تا کے

خوشم کہ چرخ بکوئے توام ز پا انداخت — کہ ہم ز من بہ من خاک را جدا انداخت

چو نقشِ پا ہمہ افتادگیست ہستیِ من — ز آسماں گلہ نبود اگر مرا انداخت

سوادِ سایہ ہماں صورتِ نگینم گرفت — ہمائے فرخ اگر سایہ بر گدا انداخت

ز رزقِ خویش چساں برخورم کہ از قضا — ز کشت خوشہ درود و در آسیا انداخت

بعربدہ تا نشود دل کہ افتد آخرِ کار — ز فرقِ مہر کلاہے کہ بر ہوا انداخت

بطعنِ بے اثریہائے نالہ ما را کشت — ز کیشِ ما ستہ خدنگے کہ سعیِ ما انداخت

سپیدہ پیشِ نگاہ و نگاہِ کز لکِ تیز — دریغ گر لبِ حرف مدعا انداخت

اگر نہ لطفِ شبِ وصل کاستن میخواست — ز روزِ ہجر سخن درمیاں چرا انداخت

منم کہ با جگرِ تشنہ می نوردم راہ — بوادیے کہ خضر کوزہ و عصا انداخت

فغاں ز غفلتِ غالب کہ کاوش از سستی

ز دست رفتہ و داند کہ با قضا انداخت

آسمانِ بلند را میرم — ابرِ تجلّی پرند را میرم
میفزیید مرا بباز بچہ — دلِ زار و نژند را میرم
شوریِ اشک در نظر خوارست — تلخیِ زہر خند را میرم
سخنم مدحِ حضرتِ اعلیٰ ست — سخنِ دل پسند را میرم
سرِ راہش نشستنم ہوس است — خاکِ پای سمند را میرم
رہ نشینم و ہم زہی توقیر — طالعِ ارجمند را میرم
جاذبِ الفت بسوی وی کشدم — این تو آئین کمند را میرم
میکند رخنہ در جگر غمِ ہجر — این جگر در کلند را میرم
شاعرم شیم ظریف و شریف — این اضافاتِ چند را میرم

وا بہ جو ید ز حضرتِ اعلےٰ

غالبِ مستمند را میرم

بہ مقصدے کہ مرآں راہِ خدا گویند — بروبرو کہ ازاں سو بیا بیا گویند
کسے کہ پائے ندارد چگونہ راہ رود — خود اہلِ شرع در ایں وادی جہا گویند
ز رمزِ تجلّیِ انا اللہ گوئے ناآگاہ — حدیثِ جلوہ گہ و موسیٰ و عصا گویند
مگر ز حق نہ بود شرم حق پرستاں را — کہ نامِ حق نبرند و ہمیں انا گویند

ز قالِ شاں نبود دل نشینِ اہلِ نظر جز آں صفات کہ از ذاتِ کبریا گویند
نخواندہ در کتب و ناشنیدہ از فقہا بغیر بے مزہ واگویہ ہا کہ وا گویند
دم از وجود کہ ذنبٌ زدند بے خبراں چساں عطیۂ حق را گناہ ما گویند
بلے گناہ بود دعوئ وجود از ما بہ اہلِ راز چنیں گوئی تا بجا گویند
دگر ملا فیاں را چہ زہرۂ پاسخ ق اگر بہ خشم گرایند و ناسزا گویند
نکردہ زر مسِ خود را و بہرِ عرضِ فریب بہ پیشِ خلق حکایت ز کیمیا گویند
کساں کہ دعوئ نیکی ہمی کنند مرا اگر نہ نیک شمارند، بارے چرا گویند
طمع مدار کہ یابی خطابِ مولانا بس است ہیچ توئی را کہ پارسا گویند

بگوی مردہ کہ در دہر کارِ غالبِ زار
ازاں گذشت کہ درویش و بینوا گویند[ع]

ع یادگارِ غالب (حالی)۔

متفرق اشعار

نازم آں فتنہ کہ در دشت بغمخواری قیس لیلی از ناقہ فرود آید و محمل ببرد

اینک ہزار و ہشتصد و شصت و چار بین ہنگامۂ ورود جناب اوندگار بین

نواب نامدار بدہلی در آمدہ فصل بہار بین کہ در اکتوبر آمدہ

مرحبا والسرای کشور ہند شان و شوکت فزای کشور ہند

بیا کہ داد بدہلی نشان شوکت و شاں وزیر اعظم شاہ فرنگ ہندستاں

نہ بہ لارڈ لارنس کز حکم شاہ کند تاجداری بزرین کلاہ

بابگہ آنکہ بدین چرخ سریرش باشد لارڈ لارنس گرانمایہ وزیرش باشد

رسید ز شملہ بدہلی ورود فرخ او چو آفتاب سراسر فروغ و فر رخ او

مرحبا لشکر نواب گورنر جنرل کہ شدہ دہلی ازاں کوکبہ کوکب مثل

در تیں و نہم دسمبر شہر دوال باز آمد می شناسم کہ مگر شاہ جہاں باز آمد

عیاں بود ز گورنر کرامت ملکہ زبان خلق و دعائے سلامت ملکہ

دور دزد پیرکن ای مرگ خالصاً للہ گر بمن رسد آں وایہ کہ در راہست

عبودیت نکند اقتضائے خواہش کار دعا بصیغۂ امر است و امر بے ادبیست

برم چوں نامِ بابو برج موہن — چکد خونِ دلِ ریش از لبِ من

فرخ آں روز کہ از خانۂ زنداں برم — سوئے شہر خود ازیں وادیِ ویراں پرم

شاہی و درویشی ایں جا باہم است — بادشاہِ عہد قطبِ عالم است

ہم در قیام زندہ نیم کز برائے خویش — آں وقت لائے تا قیام از دو پائے خویش

روزِ روزہ است و روز تا بپا است — غلظتِ ابر و شدتِ سرما است

رباعیات

(۱)

بخشید بہ ثاقبِ سخنور یزداں — فرخ پسرے بشکلِ ماہِ تاباں
ہم نورِ نگاہِ نیرِ رخشاں ست — ہم روشنیٔ چشمِ شہاب الدین خاں

(۲)

امروز کہ روزِ عید و نوروز بود — روز فرخندہ و دل افروز بود
ہر عیش و نشاطیکہ دریں روز بود — ہر روز ترا ز بخت فیروز بود

(۳)

نازم بہ نشاط اینچنیں برگشتن — رمزیست نہفتہ اندریں برگشتن
سرمایۂ نازش ست و پیرایۂ حسن — برگشتنِ مژگاں بود اندریں برگشتن

(۴)

خواندیم سخنہائے محبت بسیار — راندیم سخنہائے محبت بسیار
رفتیم آخر ز عالم و در عالم — ماندیم سخنہائے محبت بسیار

(۵)
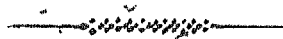
اے روئے تو ہمچو مہرِ گیتی افروز — وے بختِ تو در جہانستانی فیروز

حق کردہ بہ روز نامۂ عمرِ تو ثبت — توقیعِ توقیعِ ہزاراں نوروز

(۶)

اے آنکہ بدہر نامِ تو شاہرخ است — پیوستہ ترا بحضرتِ شاہ رخ است

تا زد بتو شہ کہ باشد اندر شطرنج — امیدِ ظفر قوی چو با شاہ رخ است

(۷)

ایدادہ بباد عمر در لہو و فسوس — زنہار مشو ز رحمتِ حق مایوس

ہشدار کز آتشِ جہنمِ حق را — تہذیب غرض بود نہ تعذیبِ نفوس

(۸)

جائیکہ ستارہ شوخ چشمی ورزد — افسر افسار[۱] و گرزن[۲] ارزن ارزد

خورشید تا اندیشۂ جاور گردش[۳] — بر چرخ نہ بینی کہ چساں می لرزد

---

[۱] بمعنی پوزی ۔ [۲] بمعنی تاج ۔ [۳] بمعنی حال ۔ جاور گردش بمعنی انقلاب ۔

(۹)

درکالبدِ شهر روان باز آمد — فرمان فرمای شه نشان باز آمد
زین شادی و خوشدلی که رو داد بشهر — گوئی که مگر شاه جهان باز آمد

(۱۰)

از دهر ولم وایه زهر دری جست — از بادهٔ ناب یکدو ساغری جست
فرزانه مهیش داس بخشید بمن — آبی که برای خود سکندری جست

(۱۱)

زین سان که همیشه در روانی مائیم — سرچشمهٔ رازِ آسمانی مائیم
بختِ تو ساتیر بود نامهٔ ما — سامانِ ششم به کاردانی مائیم

(۱۲)

گو بنا جهانیان دو رو بپند مگو — گر باهمه کوه ور نکو پسند مگو
هرچند که بد زیستم و بد مردم — نیکان پسِ مرده بد نگویند مگو

(۱۳)

هر روز تنم ز سایه لرزان گردد — هر شب دلم از داغ چراغان گردد
خواهم ز لطفِ منت گری صاحب — کارِ من آشفته بسامان گردد

(۱۴)

اے پایہ بلند ساز والا جاہی　　از بہر تو باد ہر چہ از حق خواہی
مہ کوکبہ ملکا وڈکہ در صورت تست　　چوں مہر عیاں معنیٔ روح اللّٰہی

(۱۵)

یارب تو کجائی کہ بسا زر ندہی　　بیدرد خدائی کہ بسا زر ندہی
لے لے تو نہ غائبی و نہ بیرحمی　　بے مایہ چو مائی کہ بما زر ندہی

(۱۶)

آں کیست کہ جسم ملک راجاں باشد　　آں کیست کہ جسم پہلواں باشد
آں کیست کہ انجمن بفرماں باشد　　کس نیست مگر کلب علیخاں باشد

(۱۷)

اے کردہ بہ زر فشانی تعلیم　　پیدا از کلاہ تو شکوہ دیہیم
بادا بتو فرخندہ ز یزدان کریم　　پروانگیٔ جہد بہ اقطاع قدیم

(۱۸)

حق داد بہ سید زبے انعامش　　فرخ پسرے کہ واجب است اکرامش
تاریخ ولادتش بود بے کم و بیش　　ارشاد حسین خاں کہ باشد نامش
۱۲۹۵ھ

(۱۹)

سرتاسرِ دہر عشرتستانِ تو باد — صد رنگ گل طرب بدامانِ تو باد

عید است و بہار خرمی ہا وارد — جانِ من و صد چو من بقربانِ تو باد[۵]

(۲۰)

نواب[۶] کہ شد ز شوکتِ اقبالش — بخشیدنِ باج غلہ از اقبالش

فارغ شد ہر کسے ز درد و داد فراغ — ہم فارغ و ہم فراغ باشد سالش

۱۲۸۱ھ ۱۲۸۱ھ

---

[۵] مکاتیب غالب صفحہ ۴۹ ۔ [۶] نواب کلب علی خاں بہادر خلد آشیاں مراد ہیں ۔ ایضاً صفحہ ۵۲ ۔

(مطبوعہ جید برقی پریس بلیماران دہلی)

ذکر غالب

از مسٹر مالک رام ایم اے

میرزا غالب کی مختصر اور جامع لیکن مکمل اور مستند ترین سوانح عمری جس میں میرزا کے متعلق بہت سی وہ نئی باتیں پیش کی گئی ہیں جو ابتک منظر عام پر نہیں آئی تھیں۔ قیمت ۸ آنے

مکتبہ جامعہ دہلی

جرمنی کی طباعت اور ہندوستان کے تخیل کا کمال

دیوان غالب

(مطبوعہ جرمنی برلن)

جس میں مرزا غالب کی تصویر
ایک جرمن مصور کے موقلم سے
زیب عنوان ہے
قیمت

عہ

مکتبہ جامعہ دہلی